

FÖRETAGS*minnen*

TIDSKRIFT FRÅN
FÖRENINGEN
STOCKHOLMS
FÖRETAGSMINNE
NO. 2004:1

#1

Rederihistoria

Rederiet Nordström & Thulin

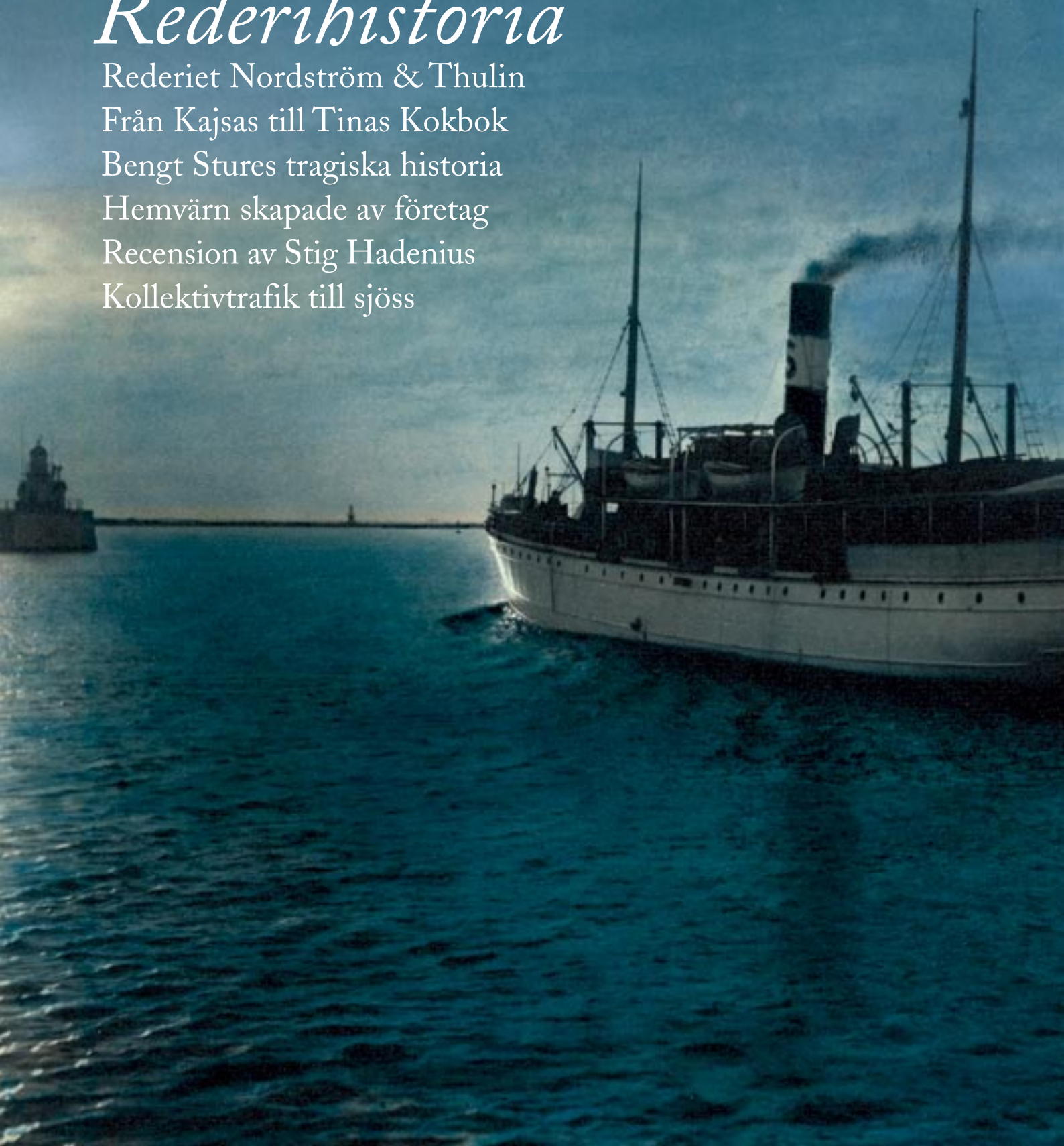
Från Kajsas till Tinas Kokbok

Bengt Stures tragiska historia

Hemvärn skapade av företag

Recension av Stig Hadenius

Kollektivtrafik till sjöss

Ledare

SOM SYNES AV framsidan har vi gett detta nummer minitemat sjöfart, närmare bestämt har vi koncentrerat oss på tre rederier. Dykaren och arkivforskaren Mats Karlsson berättar om det olycksdrabbade Rederi AB Eruths och framförallt om fartyget Bengt Sture, vars besättning togs till fånga av Sovjet och försvann! Anne-Marie Lenander Fällström förmedlar rederiet Nordström och Thulins historia, om vilket hon skrev en bok för några år sedan. Och Lars Lundqvist, går igenom ännu ett av Stockholms Företagsminnens "herrelösa arkiv" (de som saknar deponent), vilket resulterar i en berättelse om Stockholms Ångslups AB – ett företag som drev färjetrafik i Stockholm innan alla broar byggts och spåravnarna helt tog över kollektivtrafiken.

Ibland aktualiseras artiklar av fel orsaker. Lagom till sättningen av detta nummer kom beskedet att den sista kvarvarande färjelinjen från Stockholms Ångslups AB, den som gick från Gamla Stan till Essingeöarna och Alvik, lagts ned vid nyår. Ett par dagar senare meddelade radion att signaturen EWK, som det berättas om i artikeln om LTs förlag, hade gått ur tiden. Slutligen lämnar Carlsberg Sverige (före detta Pripps) Stockholm och därmed utflyttas en bryggeriverksamhet, som under olika namn bedrivits under hela 333 år i staden.

Andra artiklar i detta nummer berättar om lantbrukskooperationens förlagsverksamhet och om några glasplåtar från Tierp. Slutligen presenterar Stockholms Företagsminnens Göran von Knorring egna forskningsresultat om hemvärnets uppkomst, vilka han precis lagt fram i en uppsats vid Försvarshögskolan. Och som vanligt finner Du krönika, recensioner och historiska bilder.

2004 firar förresten Föreningen Stockholms Företagsminnen 30-årsjubileum. Något som kommer synas i tidskriften *Företagsminnen* längre fram under året.

Trevlig läsning!

Edward Blom, REDAKTÖR

Ur innehållet

- Från Norrtälje till Hong Kong* 4
Om rederiet Nordström & Thulin.
ANNE-MARIE LENANDER FÄLLSTRÖM
- Kollektivtrafik till sjöss* 7
LARS LUNDQVIST
- AB Eruths, ett olycksdrabbat rederi* 9
MATS KARLSSON
- 333 bryggande år i Stockholm* 13
EDWARD BLOM
- Bilderna från Tierp* 16
BO LARSSON
- Recensioner* 19
I detta nummer av bland andra Stig Hadenius.
- Från arbetsoverall till hemvärnsuniform* 22
Hemvärn i företagens regi. | GÖRAN VON KNORRING
- Från Kajsas till Tinas kokbok* 19
PER-OLA KARLSSON

Omslagsbild: Handkolorerat fotografi föreställande ett av Sveas fartyg under 1930-talet, med stor sannolikhet M/S Örnen. Platsen kan vara Borgholms hamn. Nationalitetsflaggorna på fartyget har bortretuscherats, antagligen för att ge bilden större allmängiltighet. Ur Rederi AB Sveas arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

Baksidan: Reklamaffisch från 1930 för halstablederna Figaro, Domino och Tenor. Ur Marabous arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

Ansvarig utgivare: Alexander Husebye, tel. 08-634 99 14
alexander.husebye@foretagsminnen.se

Redaktör: Edward Blom, tel. 08-634 99 29
edward.blom@foretagsminnen.se

Medarbetare, bilder: Anders Gidlöf

Layout: Matts Hildén, Silvia Media AB, matts@silviamedia.se

Repro och tryck: AB Sandvikens Tryckeri

Bildåtergivning: Observera att fotografiska bilder och faksimil i svartvitt-blått tryck inte alltid återger originalens korrekta färger.

Prenumeration: Företagsminnen utkommer årligen med 4 nummer, som erhålles genom medlemskap i Föreningen Stockholms Företagsminnen. Årsavgiften för privatmedlemmar är 200 kr, vilken insättes på PG 98264-5, märk insättning "medlemskap". Företag som önskar bli medlemmar ombes kontakta Stockholms Företagsminnen. Detsamma gäller bibliotek och institutioner som önskar tidskriften.

Manus: Manuskript till Företagsminnen mottages tacksamt av redaktionen; artiklar skall ej överskrida 9 000 tecken, skrivinstruktioner kan beställas. Arvode utgår ej i annan form än friexemplar av tidskriften.

ISSN: 1101-7473

Hembygd i storstad

De flesta associerar nog ordet hembygd till landsbygden. Men även en storstad kan vara hembygd. Det finns flera faktorer som gör det svårt att i en storstad skapa gemensamma hembygdsberättelser, inte minst kring näringslivets historia:

Mångfalden: I Stockholm har det alltid funnits fler företag och branscher än någon annanstans i Sverige. Det finns inga enskilda företag eller branscher som kan bilda utgångspunkt för en samlad hembygdsberättelse.

Anonymiteten: Mångfalden till trots jobbar de flesta stockholmare sedan flera decennier med samma sak, nämligen kontorsarbete. Man kan sällan på byggnadernas utformning eller människors klädsel se om arbetsplatsen inrymmer huvudkontoret för en industrikoncern, ett tjänsteföretag eller en offentlig förvaltning. Våra vanligaste företagshistorier handlar om mer dramatiska verksamheter som stålverk, massafabriker och verkstadsindustrier. Kontorsarbetets utveckling och betydelse borde få en mer framskjuten plats i näringslivshistorien.

Föränderligheten: I storstaden får de nya trenderna i näringslivet snabbast fotfäste och de stagnerande verksamheterna försvinner fortast. Det höga exploateringsstrycket gör att de fysiska spåren efter nedlagda verksamheter ofta snabbt försvinner eller blir svårtolkade.

Rörligheten: Många stockholmare har flyttat hit från andra delar av Sverige eller från andra länder. De kan ha sin hembygdskänsla någon annan stans. Dessutom är Stockholmsregionen Sveriges till ytan största arbetsmarknadsregion. En familj kan bo på ett ställe, föräldrarna arbeta på två andra orter eller stadsdelar medan barnen går i skola på ett fjärde ställe.

Huvudstadskomplexet: Många storstadsbor känner sig som kosmopoliter, där en nationell orientering känns alltför provinsiell och en lokal hembygdsinriktning närmast har en töntstämpel. Oviljan att skapa en starkare hembygdskänsla kan också ha en defensiv orsak: Det finns utanför Stockholm

en aversion mot storstaden. Det är riskabelt att visa sig alltför stolt över Stockholms företräden.

Huvudstadskomplexet är tydligast i medierna. Stockholmspressen må vara bäst i Sverige på internationella nyheter. Men inga svenska tidningar är lika usla på den lokala bevakningen.

Trots detta finns det naturligtvis väldigt många bra utgångspunkter för intressanta hembygdsberättelser också i vår region. Under 2004 kommer Stockholms Företagsminnen att arbeta med en högintressant näringslivshistoria, nämligen LM-staden i Midsommarkransen.

LM-staden har valts ut av Riksantikvarieämbetet som en av tolv industrihistoriskt särskilt intressanta miljöer i Sverige. Omkring 1940 uppfördes här fabrik, kontor, bostäder och serviceinrättningar för LM Ericsson. I 60 år var detta centrum för ett av Sveriges viktigaste företag. I LM-staden kan vi finna exempel på mycket av det nya som präglade Sverige under den svenska modellens guldålder: taylorismen, funktionalismen och den sociala bostadspolitikerna – samtidigt som miljön är ett av de sista exemplen på en gammal svensk näringslivstradition, nämligen brukssamhället.

LM-projektet består av flera delar. En är att samla berättelser från människor som har arbetat och bott i LM-staden. Dessa berättelser, kompletterade med material som tidigare har publicerats eller finns arkiverat, ska sedan utgöra grund för en skrift om detta intressanta folkhem i förorten.

ANDERS JOHNSON är skriftställare och har skrivit ett stort antal böcker om näringslivs- och samhällsfrågor, ofta ur ett historiskt perspektiv. Han är även medverkande i projektet LM-staden.

Nordström & Thulins ångbåt S/S Bifrost på en oljemålning av F. Malmström, 1907. Fartyget innehades av rederiet 1902–1915 och användes främst för frakt på Östersjön och Medelhavet. Nordström & Thulins bildarkiv hos Stockholms Företagsminnen.

Ännu finns spår kvar av det under nittiotalet utflyttade rederiet Nordström & Thulin på den traditionsrika Skeppsbron i Stockholm, där företaget kunde etablera sig i egen fastighet på 1890-talet efter en framgångsrik uppbyggnadsfas. | ANNE-MARIE LENANDER FÄLLSTRÖM

Verksamheten började i liten skala redan 1850 då handlanden C.D. Nordström 35 år gammal flyttade in till Stockholm från Norrtälje. I huvudstaden grundade han ett företag som befraktade skutor från hans hemtrakter men även från Åland, som hade livliga handelsförbindelser med Stockholm och som hade börjat bygga upp en stor

flotta av segelskutor. Den vänlige Nordström lyckades väl som skeppsmäklare och blev några år in på sextiotalet även antagen som skeppsklarerare i Stockholms stad. De första åren arbetade han ensam men kunde snart sysselsätta flera anställda. Det första kontorsrum han hyrde låg i en gränd i Gamla stan men 1861 flyttade Nordström till ett bättre

läge vid Skeppsbron. C.D. Nordström var barnlös och änkling när han kom till Stockholm. Efter ett par år gifte han om sig och bosatte sig i Stadsgården på Söder. Även detta äktenskap blev barnlöst men paret Nordström, som efter hand fick en stabil ekonomi, tog hand om flera fosterbarn.

År 1861 utökades den fåtaliga personalen med en kontorspojke på prov, Carl Gustaf Thulin. Han var son till Charlotte Thulin, som två gånger blivit änka, och fosterson till hennes andre man tullinspektoren Anders Thulin. När denne hastigt avled 1857 förlorade Carl Gustaf vid 12 års ålder den ende far han känt och vars minne tycks ha

Från Norrtälje till Hong Kong, fast mest i Gamla Stan. Om rederiet Nordström & Thulin.

betytt mycket för honom. Modern lyckades dra sig fram på en liten matvarubod i Gamla stan och för några år hålla sin studiebegåvade son i Jakobs lägre elementarläroverk. C.D. Nordström tog efter vädjan av en gemensam vän emot den unge mannen som auskultant. Någon lön utgick inte, men däremot bidrag till snyggare kläder och ett dagligt middagsmål.

Vattenhämtning och eldning

För den knappt 16-årige kontorspojken var göromålen många. Dagen började kl 7 på morgonen med att öppna träluckorna för kontorsfönstren mot Skeppsbron och därefter vidtog mängder av ärenden: bud till firmans affärskontakter i staden och brev på postkontoret. De första åren fick han ofta gå upp till den optiska telegrafan på Söders höjder, där man kunde sända meddelanden till platser i skärgården, åtminstone dagar med klar sikt. Vatten skulle hämtas i en offentlig pump, eldningen skötas i en kamin. Klockan åtta på kvällen var det dags att stänga kontoret och sätta på luckorna igen.

Den unge Thulin skötte sig bra och efter ett halvår fick han lön, 25 riksdaler i månaden. När han inom kort fick förhöjning till 50 riksdaler kunde han hjälpa sin mor och betala för sig hemma.

Thulin var intresserad av uppgifterna och ivrig att trots den långa arbetsdagen förkovra sig. Språkkunskaper var viktiga i skeppsmäklaryrket. Tyska hade han lärt i skolan och han började nu studera engelska och franska för en privatlärare. Han övade sig att skriva väl med vacker handstil och klart språk i den affärskorrespondens han alltmer fick syssla med och studerade bokföring. Hans privata kassaböcker med början 1866 – fortsatta till livets slut – är korrekt uppställda med löpande

anteckningar och huvudbok för olika konton.

Skeppsmäklarens huvuduppgift var att förmedla frakter och rörelsen som Nordström grundande drev den verksamheten i 150 år. Långt in på 1900-talet sattes certepartierna, detaljerade beskrivningar av fraktavtalen, i bundna volymer, som bevaras i arkivet. Nordström lät tidigt trycka egna blanketter med efter hand rikt utsmyckade brevhuvuden. Före 1864 fick han en annan huvuduppgift som skeppsklarerare, ett sedan gammalt statligt reglerat yrke. Inkommande fartygs laster och skeppspapper skulle granskas så att en korrekt förtullning kunde ske. Utlandstullen var en viktig inkomstkälla för statsmakten.

Sjöfarten var belastad av många utgifter och avgifter enligt en rik flora av bestämmelser. Skeppsklarerarens uppgift var att hålla reda på dem och bistå sina klienter att erlagga alla korrekt vid tullklareringen i det statliga tullhuset. För att anlöpa en hamn behövdes ofta lotshjälp, bogsering och ibland slussning, allt enligt fastställda taxor. I hamnen avkrävdes skepparen avgifter som hyra av kajplats och kokhusavgift, när eldning ombord inte var tillåten. Alla måste betala stadens last-, bro- och fattigpengar samt fyr- och båkavgift. Om skeppsmätning krävdes gick den på 25 riksdaler – en månadslön för kontorspojken – inräknat magistratskonfirmation, intyg och roddarepenningar. En hamnräkning på 1860-talet varierade mellan 75 och 250 riksdaler.

Haverier och skador på lasten var mycket vanliga. I äldre tid hade partrederier motverkat riskerna för mycket stora förluster men mot 1800-talets mitt började Sjöassuransföreningar bildas. Det ingick i mäklarens uppgifter

att ombesörja tillräckliga försäkringar och för redarens räkning svara för betalning av de betungande dyra men nödvändiga premierna. Försäkringsfrågor utvecklades ofta till juridiska ärenden, som skeppsklareraren hade ansvar att driva inför domstol efter grundlig utredning om orsaker till haverier och skador på lasten.

Sist men inte minst ingick förmedling av pengar i skeppsmäklarens uppgifter. Betalning förmedlades genom växlar på kända handelshus varvid förtroende och ett gott nätverk var en förutsättning för framgång. Kaptenerna behövde ofta förskott innan frakten kommit i hamn och de fick sin betalning. Gireringar var okända och bankerna svagt utvecklade. C.D. Nordström hade dock ett mycket tidigt konto i Enskilda banken, grundad 1856.

Men skeppsmäklare Nordström nöjde sig inte med att förmedla frakter. För fartygsägare fanns större förtjänster att hämta och år 1863 lyckades han själv bli redare genom inköp av halva skonerten Anna Wilhelmina om 33 svåra läster för 7 000 riksdaler. I maj lossades en last av trävaror i England, som gick i returfrakt med kol. Resan slutade dock med ett katastrofalt haveri utanför Danmark och Nordström led en svår förlust, då hela insatsen gick förlorad.

Kontakter med Åland

Skeppare från Roslagen var fortsatt betydelsefulla i Nordströms verksamhet men under 1860-talet fick de ökande konkurrens av ålänningarnas större fartyg och längre resor ut över Nordsjön. Hjälpa av erfarna mäklare blev helt nödvändig för att sammanföra befraktare, såsom trävaruproducenter längs norrlandskusten, och importörer i England

med nyetablerade skeppare i Ålands småhamnar.

Utan att själv besöka Åland hade C.D. Nordström goda kontakter med skepparna där och förmedlade en stor del av deras frakter. När han fick svårigheter under den allmänna ekonomiska krisen 1866 beslöt han att sända den unge medhjälparen Carl Gustaf Thulin på resa till Roslagen och Åland för att skaffa fler fraktupdrag. Resan började i Roslagen med god framgång. I en bevarad brevväxling tackade Nordström i mars för snabba avslut om laster och sände listor om nyinkomna frakter för placering på Åland. Att komma dit visade sig vara svårt. Första försöket till överfart från Grisslehamn misslyckades på grund av hårt väder som tvingade fartyget att återvända. Nordström skriver: "Det var både ömkligt och ledsamt men tillika glädjande att Thulin lyckligt återkom till Grisslehamn. Jag har varit mycket orolig för denna resa." Brevet slutar "Var försiktig och tänk alltid på hälsan beder sanna vännen C.D. Nordström". Thulin vågade överfarten igen och lyckades även på Åland skaffa ett betydande antal fraktavtal med nya skeppare under en rundresa på öarna. Framgångarna tycks ha varit en av orsakerna till att Nordström på hösten 1866 överraskande erbjöd den just myndige ynglingen delägarskap i firman.

Med pistol och egna pengar

Krisen i världshandeln fördjupades och svårigheterna för Nordström & Thulin fortsatte. I början av år 1868 var skeppsmäklare Nordström beredd att ge upp. Så ej hans unge kompanjon. Resan 1866 hade givit goda resultat och han ville försöka samma sak i större skala

– en kontaktresa runt Östersjön. Redan hade C.G. Thulin hunnit spara litet pengar och var beredd att ställa egna medel till förfogande. Från sin bankbok tog han ut 700 riksdaler, skaffade sig varma kläder och en pistol till självförsvar. Den 20 januari 1868 for han iväg söderut mot Tyskland på den nya stambanan till Malmö. Reseäventyren med många spännande upplevelser och en del strapatser i sträng kyla finns beskrivna i en dagbok och alla utgifter är noggrant införda i räkenskaperna.

Under hela turen runt Östersjön från Nordtysklands hamnstäder till S:t Petersburg, Finland och Åland tog Thulin kontakt med företagets affärsförbindelser och skaffade nya uppdrag från köpmän som behövde godstransporter och skeppare med fartygskapacitet. I Ryssland, framför allt i Storfurstendömet Finland fick han ett betydande antal nya samarbetspartners och han lockade, under idogt kringflackande till de många öarna, många fullmakter ur skeppare på Åland. Nordström bekräftade framgången: "Thulins resa blir nog betalt och lärer väl äfven lämna behållning hvarjemte den verkar mycket godt för framtiden".

Efter ytterligare ett par vinterresor till Åland med alltfler uppdrag var vändpunkten nådd med hjälp av bättre handelskonjunktur i världen. Verksamheten vidgades också geografiskt och de åländska skutorna lockades att segla på Medelhavet med trälast och salt i retur. Även Indien förekom i diskussioner. Företagets affärer började sträckas ut över världshaven. År 1870 blev delägarskapet officiellt och firman bytte namn till Nordström & Thulin.

Det nya företagets utveckling sköt

fart med stigande vinster är från år. Efter Nordströms död 1881 blev C.G. Thulin ensam ägare. I början av sjuttio-talet hade han börjat investera i allt större fartyg och vid 1800-talets slut hade företaget en betydande segelflotta som opererade över världshaven. 1889 inköptes den fullriggade barken Clara Maria, med 820 registerton Stockholms största fartyg. Rederiet engagerade sig även i ångfartyg som givetvis efterhand blev dominerande. Den lilla galeasen Augusta, 135 registerton, avslutade segelepoken 1910.

Kring de större och mer kostnadskrävande ångfartygen bildades ofta egna aktiebolag med Thulin i styrelsen.

Skeppsmäklarieret fortsatte med stor framgång och betydde mer för företagets inkomster än rederiet. Ett uppdrag som italiensk generalkonsul ökade C.G. Thulins kontaktnät och prestige. Han levde ett lyckligt familjeliv med hustru och tre söner från 1894 i det vackra gamla huset Skeppsbron nr 34, framsynt inköpt för verksamheten. Fortfarande finns firmanamnet på fasaden. Vid sin död 1918 var C.G. Thulin en mycket förmögen och högt ansedd man.

Företaget levde vidare: familjedominerat till efter andra världskriget och senare alltmer internationellt präglad. 1997 slogs det ihop med Argonaut till *N&T Argonaut*, vilket i sin tur köptes upp av ett Hong Kong-baserat rederi år 2000 – varvid bolaget efter 150 år upphörde.

.....
ANNE-MARIE LENANDER FÄLLSTRÖM
är docent i historia och har bl.a. varit chef för Stockholms Företagsminnen. År 2000 utkom hon med boken Nordström & Thulin 1850–2000 – 150 år i sjöfartens tjänst.

Kollektivtrafik till sjöss – om Stockholms Ångslups AB:s historia

Sätten att resa på har skiftat genom århundradena. För drygt ett sekel sedan skedde en stor del av kollektivtrafiken per båt. Stadens stora rederi inom fältet var Stockholms Ångslups Aktiebolag. | LARS LUNDQVIST

Relativt sent kom kollektivtrafiken att få kommunala huvudmän. Fram till 1960-talets slut drevs trafiken av privata aktörer, vilka konkurrerade sinsemellan om resenärernas gunst. I praktiken förekom dock sällan flera aktörer på samma rutt. I själva verket var reglerna för allmän sjötrafik ytterst reglerade, i allt från biljettpriser, turtäthet till linjesträckning. Försök att uppta konkurrens gjordes förstås, ofta genom trafikering av snarlika linjesträckningar. Följden av detta blev allt som oftast fusionering eller konkurrensförhindrande avtal rivalerna emellan. Huvudtävlingen om trafikanterna utspelades alltså snarare mellan de olika transportsätten. För rederierna var därför spårvägslinjer och nybyggda broar, de kanske största hoten. I Stockholm har endast en hamnlinje av pendlarkaraktär oavbrutet fortgått ifrån ångfartygens storhetstid: Färjan mellan Allmänna gränd på Djurgården och Slussen. En viss renässans för att använda vattenvägarna har dock märkts och i många europeiska städer har trafik startats, inkorporerade i den allmänna kollektivtrafiken, inte sällan med stor framgång. I Stockholm trafikeras exempelvis kanalen mellan Söder och Hammarby Sjöstad. Vid 1900-talets början bedrevs ofta båttrafik då ekonomiska förutsättningar för broförbindelse saknades; idag är det snarare miljöskäl som är den styrande faktorn för att bedriva färjetrafik.

Kollektivtrafikens historia handlar

alltså, grovt förenklat, om en kombination av de olika trafikmedlens konkurrensfördelar sinsemellan i kombination med samhällets övriga infrastruktur och subventioner. Båttrafiken i innerstaden fungerade till en del som substitut för broar, till en del som spårvagnarnas föregångare. I takt med utbyggnaden av broar, försvann därmed förutsättningarna. Gentemot spårvagnarna hade ångbåtstrafiken en betydande nackdel. Den senare var begränsad till vattenvägarna medan spåren kunde läggas längs hamnarna när det passade och gå in bland malmarnas bostadskvarter där så var önskvärt. Att sedan även spårvagnarnas storhetstid skulle förbytas till trafik i de underjordiska lagren och konkurreras ut av busstrafik i de övre, är delvis en annan historia.

Bolagsbildning

På den klassiska krogen *Pelikan*, då belägen vid Södermalmstorg, träffades den 3 januari år 1863 en samling herrar med ett gemensamt syfte: att bilda Stockholms Ångslupsaktiebolag. Bakom bildandet stod två bolag: *De förenade ångslupsbolagen Phoenix* och *Föreningen*. Det skulle dock dröja två år innan fusionen helt var genomförd och det nya bolaget var redo att påbörja sin verksamhet. Till verkställande direktör valdes H. G. Söderberg. Redan fem år senare lämnade han dock över rodret till Carl Herman Backert, som kom att inneha positionen fram till sekelskiftet.

Under 1865 hade man 24 båtar och trafiken bedrevs till Djurgården, Tegelviken, Skeppsholmen, Djurgårdsbrunn, Haga, Svindersvik och Mölna. På Mälarsidan trafikerades platser som Liljeholmen, Karlberg och Ulvsundasjön.

Konkurrensen gentemot det konkurrerande företaget *Union* kom dock att bli besvärlig. Följden blev att bolagen slogs samman i juni 1867. Flera fusioner kom att inträffa. En konkurrent som uppkom var den "Nya Föreningen" som började inkräkta på bolagets linjer. Även här kom det att resultera i en fusion. Turbulens kom även att uppstå inom bolaget. En sådan skedde 1900, när ett reformparti bildades inom företaget, som önskade lägga ned sommarnöjeslinjerna och koncentrera verksamheten på hamntrafiken. Resultatet blev en ny styrelse, där endast Carl Herman Backert kom att kvarstå.

Resultatet av reformen blev att platser som Mölna, Käppala, Maridal, Kummelnäs, Dufnäs, Gångsättra, Skarsättra, Djursholm, Rydboholm, Stallmästaregården och Ulriksdals allé blev utan båtförbindelse.

En annan konflikt orsakades av fackföreningsrörelsens tillkomst i början av förra seklet och de krav som där framfördes på kollektivavtal. Som en konsekvens av detta kom bolagets verkställande direktör, C.G. Pettersson att avgå, då han var motståndare till slika uppgörelser. Konflikten kom att kulminera 1909, i och med storstrejken, då en del av verksamheten ändå kunde hållas igång genom att anställa examinerade maskinister och låta befälhavarna sköta maskineriet.

Under 1880-talet nådde verksamheten sin höjd och hela 58 båtar trafikerade bolagets rutter. Fram till i början av 1910-talet gick verksamheten för

Den lilla Centralfärjan 1 med sina två flaggstänger tuffar förbi Blasieholmshamnen.

högvarv. Bolag köptes upp och trafiken utökades. Bland annat köpte man upp Nya Ångslups AB Smedsudden, som bedrev trafik på Mälaren. Trafik idkades på en rad linjer och totalt hade man 45 båtar till förfogande. Bland dem Djurgården 4, som fortfarande används i Djurgårdstrafiken. Medan ångfärjorna som gick i hamntrafik var nummerade efter trafikområde, hade ångsluparna mer fantasifulla namn. Ofta användes den nordiska mytologin och dess sagoflora för att döpa dem. Fylgia, Valkyrian och Ägir är exempel på sådana namngivningar. Angantyr trafikerar fortfarande Stockholms farvatten och tar pendlare med sig på sin färd från Gamla stan till arbetsplatsområdena på Essingeöarna och i Alvik. [Sedan artikeln skrevs har emellertid linjen lagts ned. Red. anm.]

Problem och klagobrev

Lyckan blev dock kortvarig. Världskrigets utbrott kom att innebära problem och klagobreven haglade mot bolaget. Endera var det för dålig turtäthet, eller

eldade man inte tillräckligt. Att läget var ytterst ansträngt och att även ransoneering förekom var något som inte tycktes bekymra de gnölande skribenterna.

Redan på 1920-talet började krisen bli tydlig. Särskilt märktes detta på hamnlinjerna och de korta förstadsrutterna, där spårvägstrafiken nu gjort entré. Med ett utbyggt spårvägsnät och taxesamarbete blev konkurrensen dem övermäktig.

Storstadens växande medförde dock ett ökat passagerarunderlag i ytterområdena som till någon del kunde kompensera för intäktsförlusterna inom staden. Nya s.k. sportstugeområden växte upp, norr om Stockholm och på Lidingö. Nu var det inte längre trafik för den dagliga arbetspendlingen som blev bolagets centrala verksamhet. Istället kom medborgarnas nyvunna fritid, som en följd av semesterlag och kortare arbetstider, att bli en ny lukrativ marknad. På detta sätt kom också skärgårdstrafiken att bli en allt viktigare del av trafiken och inte minst genom passbåtstrafiken, vilken innebar att byte

mot skärgården kunde ske långt ut på Södertörn och Värmdölandet.

Flera aktörer såg möjligheten till att serva skärgården med båttrafik och 1953 kom det Wallenbergägda Järnvägs AB Stockholm – Saltsjön att ta upp konkurrens med passbåtstrafik. Trots Ångbåtsaktiebolagets försök att hävda sig, vann Wallenbergarna kampen och ett övertagande av bolaget skedde 1955.

I och med kommunaliseringen av kollektivresandet som ägde rum 1968, kom Stockholms Ångslups ABs rutten att övertas av Waxholmsbolaget. Ett par år fortsatte man med hamntrafik genom Nybrolinjen och en ringlinje runt Djurgården. Den 1 oktober 1970 sattes dock den sista spiken i bolagets kista. Då övertogs även hamntrafiken av det landstingsägda Waxholmsbolaget. Bolaget kom dock att leva kvar ett antal år, om än endast i form av ett fastighetsbolag.

LARS LUNDQVIST är fil. mag. i idéhistoria och arkivarie med förflutet hos Stockholms Företagsminnen. Han är även en flitig skribent i arkivtidskrifter.

AB Eruths, ett olycksdrabbat rederi

Rederi AB Eruths hade sällan turen på sin sida. Särskilt gällde detta fartyget Bengt Sture, som efter flera haverier slutligen sänktes av sovjetisk militär och vars besättning likt Raoul Wallenberg försvann i sovjetisk fångenskap. | MATS KARLSSON

”Här utanför i Kalmarsund slogs ett svenskt örlogsfartyg mot danskarna en hel dag innan hon exploderade och gick till botten”. Denna mening är det enda jag kommer ihåg från min grundskola där jag gick i Färjestaden på Öland för 30 år sedan. Senare i livet har jag förstått hur viktigt det är med lokal historia där man kan identifiera sig med platsen där en händelse skett. Jag kunde för mitt inre öga se skeppet sjunka där jag satt i skolbänken och detta blev språngbrädan till mitt marinhistoriska intresse.

Sjöfarten har varit oerhört viktig för vår ekonomiska och politiska utveckling i alla tider och tillsammans med fartygens byggnadstekniska framsteg beskrivs detta ofta av marinarkeoologen. Ett enskilt rederis eller fartygs historia är däremot i mängt och mycket, allmänt sett, okänd. Naturligtvis känner alla till regalskeppet Vasa eller världens största marinarkeoologiska utgrävning på Kronan men det finns så mycket annat att berätta om, marinhistoriska händelser som borde vara mer kända.

För att samla information om ett fartyg och dess levnad används arkiv där man kan hitta fakta om fartygen så som byggnadsplats, storlek, ägarebyten och eventuella haverier. Innan radarn, elektroniska sjökort och GPS-positionering gjorde sitt intåg för sjöfarten var haverier mer regel än undantag. Det var få fartyg som under sin levnad seglade helt utan några incidenter och på 1870-talet bil-

dades därför *Bergnings- och Dykeri-Aktiebolaget Neptun* i Stockholm. Neptunbolaget bärgade fartyg under principen *no cure – no pay* vilket kunde leda till stora felsatsningar och förluster för bolaget. Fartygen som utförde dessa olika bärgningsuppdrag dokumenterade noggrant arbetet och kostnaderna för utfört jobb med en haverist. Dessa handlingar förvaras idag hos Föreningen Stockholms Företagsminnen och är mitt absoluta favoritarkiv när det gäller sjöfart. Här kan man få en levande beskrivning av ett fartygs haveri samt bärgningsbolagets olika göromål och problem timme för timme tills arbetet avbröts med lyckat eller misslyckat resultat.

Ett eller flera haverier kunde bli slutpunkten, inte bara för fartygen, utan för rederiets hela verksamhet. I denna artikel ges ett exempel på ett rederi vars verksamhet blev belastat med flertalet haverier vilket gjorde att bolagets utveckling avstannade och slutligen gick i likvidation. Marinhistoriskt sett kanske detta lilla rederi ägde ett av de mest intressanta svenska fartyg under det andra världskriget vars historia är tragisk men spännande och ger upphov till nya olösta frågor som är väl så intressanta som DC-3:an och försvinnandet av Raoul Wallenberg. Detta är historien om Eruths-rederiets lastångfartyg *Bengt Sture*.

Rederi AB Eruths

År 1923 samlades fem herrar från Trelleborg och bildade två stycken nya rederibolag vilka blev Rederi AB Meteor och Rederi AB Eruths. Herrarna var konsul Axel Christensen, direktör Hjalmar Mörck, ingenjör Oskar Swenson, lotsförman Sten Hallonsten samt skeppsredare Sture Eruths, vilken blev Rederi AB Eruths vd.

Sture Eruths var född den 16 juli 1886 i Trelleborg och hade tidigare arbetat vid, och med tiden blivit delägare i, Österberg & Co. Det första fartyg som Rederi AB Eruths beställdes vid starten

var ett nybygge men ju längre fram i tiden man kom, desto äldre blev rederiets nytillskott. Det sista, *Sven Sture*, var vid köpet 1947 hela 64 år gammalt. Rederi AB Eruths existerade fram till 1957 då den sista Sture-båten försvann från världshaven. Bolaget hade då hunnit med att reda 5 ånglastfartyg. Dessa var i tur och ordning *Sten Sture (1)*, *Bengt Sture*, *Nils Sture*, *Sten Sture (2)* och till sist *Sven Sture*. Förutom ett otal kostsamma grundstötningar och kollisioner råkade rederiet ut för två stycken totalhaverier: Fartyget *Bengt Sture* sänktes av en U-båt 1942 (se nedan) och *Sten Sture* försvann med man och allt av okänd anledning utanför polska kusten 1947.

Bengt Sture

Ångaren byggdes 1917 hos *Schiffbau-Gesellschaft Unterweser* i Lehe av stål och blev varvets nybygge nummer 122. Det var ett ganska litet fartyg med ett tonnage på 854 brt, 497 nrt och 1350 dwt. Längden uppgavs vara dryga 64 meter, bredden 9,5 meter och djupgåendet 4,7 meter. Trippelångmaskinen på 500 hästkrafter tillverkades hos Christiansen & Meyer i Hamburg.

Första ägare blev det välkända danska rederiet DS Vesterhavet och redaren J. Lauritzen från Esbjerg gav sitt nya fartyg namnet Oda, men leveransen till Danmark stoppades av tyska myndigheter p.g.a 1:a världskriget. Därför tvingades det danska bolaget 1918 att överföra ägandet till Deutsche Petroleum AG i Hamburg som omdöpte ångaren till Richard Hentsch. 1919 förkortades fartygets namn till Hentsch och seglade i fraktfart för samma rederi fram till 1923 då *Globus Rederei AG* i Bremen blev ny ägare som gav fartyget det nya namnet Gerrat. Fyra år senare såldes fartyget till Carsten Rehder där hon omdöptes till Alfred Rehder och den 14 mars 1930 hamnade slutligen ångaren hos Rederi AB Eruths i Trelleborg som köpte det nu 13 år gamla fartyget för 13 750 pund.

Bengt Sture tas om hand av Bergnings- och Dykeri- AB Neptun. Med dåtidens teknik kan man beskriva bolagets insatser som heroiska. Betalt fick de endast om uppdraget lyckades. Neptuns arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

Den 18 mars intygas det att fartyget är avfört i tyskt register och den 27 mars anmäldes hon till registrering under namnet Bengt Sture. Den 3 april får fartyget sitt svenska nationalitetscertifikat med registreringsnummer 7622.

I december 1935 inträffade den första allvarliga incidenten under svensk flagg då Bengt Sture strandade utanför Nantes på Frankrikes västkust. Fartyget låg för ankar när ankarkättingen sprang i den hårda vinden och drev upp på en sandbank men kunde senare bärgas och repareras.

År 1936 inträffade åter ett kostsamt haveri både för försäkringsbolaget och rederiet. Bengt Sture avgick den 22 april från Gävle med en last av 1 200 ton vete destinerad till Wasa i Finland. På eftermiddagen följande dag kom det plötsligt tät dimma och i samband med den rådande starka strömsättningen kom fartyget ur kurs och grundstötte på Vargö Gaddar utanför Wasa. Bengt Sture satt hårt fast på grundet vilket medförde att de bägge förtankarna och hela förskeppet fick betydande skador, sprang läck

och vattenfylldes. Med undantag av en mindre läcka i maskintankern var akterskepp och aktertankar intakta.

Platsen där ångaren strandat var öppen och oskyddad för vind och sjö, varför det gällde att ta till vara på det rådande bra vädret och skyndsamt bärga fartyget. Bärgningsbolagets folk började lämpa en del av lasten överbord, dykare gjorde provisoriska tätningar och pumpar tillriggades för att få fartyget läns. Lördagen den 25 april kl. 23.15 blev fartyget åter flott efter oavbrutet hårt arbete. Bengt Sture ankrades upp på djupare vatten där fortsatta tätningsarbeten utfördes. Därefter avgick haveristen, med assistans, mot Vasklot hamn i Wasa, där ytterligare tätningsarbeten väntade. Rederiets ledning bestämde att reparationerna skulle utföras vid Oskarshamns varv och den 2 maj avgick fartyget från Wasa. Men den skadade ångaren hann inte ut från hamnen förrän nästa olycka var framme. Vid avgången kolliderade Bengt Sture med det tyska ångfartyget Stubbenhunk. Skadorna blev visserligen begränsade och

färden mot Oskarshamn kunde fortsätta men reparationskostnaderna ökade ytterligare och slutade på 53 400 kr.

År 1939 häktades förste maskinisten Rosén i Riga och fartyget blev belagt med kvarstad sedan en stuveriarbetare den 23 maj dödats och flera skadats i samband med en vinscholycka. Följande år fastnade Bengt Sture i drivisen mellan Trelleborgs yttre fyr och Falsterbo och drev rakt in i det tyska minbältet. Flera minor detonerade endast några få meter från fartygsskrovet vilket fick till följd att besättningen evakuerades. Detonationerna gjorde att ismassorna upplöstes och fartyget kunde senare komma loss.

1942 inträffade en mindre kollision den 1 mars med lastfartyget Vasaborg i samband med vinterförtöjning bredvid detta fartyg.

Vad hände med besättningen?

År 1942 attackerades Bengt Sture den 28 oktober kl. 23.19 av den sovjetiska ubåten SC-406 som avlossade två torpeder. Ångaren, som var på resa mellan Danzig och Oxelösund, via Trelleborg,

med 1 212,5 ton kol, girade undan när besättningen upptäckte torpedstrimmorna. Ytterligare en attack från ubåten runt midnatt blev resultatlös, men kl. 00.30 träffades slutligen Bengt Sture med en torped och sjönk till botten utanför polska kusten.

Länge trodde man, från svenska myndigheters sida, att fartyget försvunnit med man och allt genom krigsåtgärder från en ubåt. Att fartyget attackerades av den sovjetiska ubåten SC-406 är idag bekräftat från rysk sida, men samtidigt kröp en annan sanning fram. Ubåten hade tagit upp överlevande svenska sjömän och fört dem till Sovjet!

När ubåtens befälhavare Osipov förstod att han sänkt ett svenskt fartyg beslöt han att ta upp de 7 överlevande i ubåten och föra dem i land. Svenskarna behandlades väl i ubåten, rörde sig fritt, åt med övriga besättningen och spelade domino med sovjetiska sjömän. Svenskarna fick även uppleva ett dramatiskt ögonblick när ubåten den 1/11 sänkte den finska ångaren Agnes från Mariehamn med sista torpeden. Nu behövde

ubåten nya torpeder och den nervösa återfärden till sovjetisk hamn gick genom minfältet i Finska viken.

Att ubåtskaptenen visat mänsklighet och tagit upp överlevande i sin ubåt kan inte ha setts med blida ögon från sovjetiska myndigheters sida. Detta var ett klart regelbrott och svenskarna utgjorde ett betydligt större "problem" som levande än döda. Det slutliga ödet, för de överlevande från Bengt Sture, lär nog aldrig bli klarlagt. Troligen försvann de och omkom, tillsammans med miljoner sovjetiska medborgare, i något av Stalins många miserabla koncentrationsläger. Det sista officiella spåret efter svenskarna slutar i ett sovjetiskt fängelse där fartygets förestånderska Ketty Maria von Hamm tvingas lämna sina juveler innan hennes "avresa" den 25 december 1942. Enligt svensk teori betyder just ordet "avresa" i kombination med tillvaratagandet av värdeföremål att en arkebusering var nära förestående. Detta bestrids dock av vissa ryska experter som menar att de svenska fångarna sändes från Leningrad till Moskva, en sträcka där

många dog och som ironiskt nog kallades för "the road of life". Nu finns det obekräftade källor i Ryssland som påstår att besättningen från Bengt Sture levde i juni 1943 och att svenska sjömän fanns i sovjetisk fångenskap så sent som på 1960-talet. Vad hände med Bengt Stures besättning? Ja, den frågan kvarstår.

Källor:

Tidskriften *Båtologen*

Lenart Lundberg: *Krigsmalmens offer, Danderyd 1993*

Neptuns arkiv hos Föreningen Stockholms Företagsminnen
Riksarkivet

Intervjuer med: Staffan Berglind, Torsåker; Erik Hag, Järfälla; Sergey Goglov, Ryssland och Mirosov Morozov, Ryssland

.....
MATS KARLSSON *forskar såväl i marina arkiv som dyker efter försvunna fartyg. Han har bl.a. varit delaktig i upptäckten av sovjetiska ubåten S-8 utanför Gotland samt bärgningen av öl från 1915, vilket ett bryggeri återskapade under namnet Vrak.*

Ögonblicket

TILL SÄSONGEN 1935 har Gröna Lund engagerat den österrikiske teaterdirektören H. Glauer och hans kringresande sällskap av vad som då kallades "lilleputtar" (dvärgar). På ett nyköpt område, där det tidigare stått ett sillmagasin har man byggt upp en hel liten stad, Liliput, med rådhus, stadshotell, teater, vårdshus, post, brandstation etc., där alla mått är anpassade efter Glauer och hans kollegor. En del av "lilleputtarna" uppträder med akrobatik och jonglering, men de flestas roll är att befolka staden och utföra vardagliga sysslor. Sällskapet har tidigare uppträtt på samma sätt på andra tivolin i Europa.

På bilden syns några "liliputbor" som under en högsommardag ägnar sig åt läsning och sömnad; de flesta är unga.

Besökarna lär ha funnit det fascinerande att iaktta folk som levde vardagsliv och paralleller kan dras till dagens dokusåpor. Arbetet som artist var ofta en kortvuxens enda möjlighet att få ett yrke och självständigt liv. Företeelsen vittnar dock om en syn på kortvuxna som något att gå och titta på, vilket idag lyckligtvis känns mycket främmande.

Bilden är hämtad ur Gröna Lunds arkiv hos Föreningen Stockholms Företagsminnen. Fotograf: Karl Wallberg.

Trehundratrettiootre bryggande år i Stockholm

*Till följd av det svåra lä-
get inom branschen beslöt
Carlsberg Sverige i höstas
att lägga ned sitt bryggeri
i Bromma. Även om före-
tagsnamnet endast är några
år gammalt leder rötterna
tillbaka till föregångare som
bryggt öl i Stockholm i 333
år – och allt började med
en östgöte vid namn Per
Hentzig.* | EDWARD BLOM

Den äldsta grenen på det stamträd Stockholms Företagsminnen tog fram åt Carlsberg Sverige till deras koncernutställning år 2001 utgörs av Per Hentzigs Bryggeri. Per Hentzig (som var född Eriksson) stammade från byn Hagsäter i Östergötland. Han gick två år i Linköpings skola, där han lärde sig räkna och skriva. Som 16-åring blev han anställd som skrivare hos en fogde i Östergötland, varefter han arbetade sex år hos en handlare och därmed blev ”kiöpegesäll”.

År 1670 kom Hentzig till Stockholm där han genast fick burskap. Det var nu han tog sig det nya namnet, som väl bättre tjänade en borgare med stora ambitioner. Första åren i Stockholm arbetade Hentzig huvudsakligen som hökare (handlare), vilket ju var det han gått i lära till. Vid sidan om detta bryggde han emellertid öl för försäljning. Denna bisyssla var, av allt att döma, lukrativ, för redan efter några år gav han helt upp hökararbetet för att brygga öl och bränna brännvin på heltid.

De första sex åren drev Hentzig sin verksamhet, utan att vara medlem i bryggeriämbetet (bryggarnas skrå) och följa dess regler. Detta var egentligen olagligt, men det tog myndigheterna några år att tvinga Hentzig att byta från hökarnas till bryggarnas sammanslutning.

Väl inträdd i bryggeriämbetet fann sig Hentzig emellertid snabbt till rätta. Tack vare sin skolgång och erfarenhet som skrivare var han mer bildad än sina skråbröder. Det i kombination med stor duglighet gav förutsättningar för en kometkarriär inom ämbetet och redan efter några år innehade han en framträdande ställning. År 1695, när den förra äldermannen (ordföranden) avled, valdes Hentzig till denna post. Som älderman var han mycket drivande och gjorde stora insatser.

Nya lokaler på Tullportsgatan

Samma år som Hentzig inträdde i bryggeriämbetet flyttade han även sitt bryggeri till större lokaler, en gård han hade inköpt i kvarteret Formannen på Södermalm. Denna var belägen på Södermalm mellan Tullportsgatan, Humlegårdsgatan och Sillpackaregatan. Idag heter samma gator Östgötagatan, Kocksgatan och Åsögatan.

Hentzig lär under sin levnad ha gjort stora investeringar i sitt bryggeri, som vid hans död 1697 var av, för den tiden, betydande storlek. Enligt boupp-teckningen innefattade bryggeriet fem inmurade kopparrannor. Förutom han själv var tre drängar och en lärpojke engagerade, antagligen även flera kvinnor, men de räknades vid denna tid inte med i statistiken.

Rörelsen gick mycket bra och Hentzig blev så förmögen på sin verksamhet att han kunde fylla hemmet med tavlor, pjäser av ädla metaller och andra dyrbara föremål. Att en bryggare blev så burgen var ovanligt vid denna tid och man kan fråga sig vad som var förklaringen bakom så stora framgångar. Historikern Samuel Bring har påpekat att Hentzig var en av de ytterst få bryggare som inte använde den dåliga Vingåker-humlen, utan istället importerade bättre vara. Brings teori går ut på att Hentzigs öl därför fick så mycket läckrare smak, att den

däriigenom sålde bättre än hans konkurrenters brygder.

De dugliga Falckarna

Efter Hentzigs död övertogs bryggeriet av hans svärson Johan Johansson Falck. Han hade tre år tidigare gift sig med Hentzigs dotter, Maria. Falck var av en gammal och ansedd Stockholmsk borgarsläkt och hade tidigare arbetat som spannmålshandlare. Falck var då ej bryggare, men skrålet lät honom ändå få burskap för att han skulle kunna driva Hentzigs bryggeri vidare och därmed försörja deras förra äldermans änka och barn.

Johan Falck visade sig snabbt bli en skicklig bryggare. I de 40 år han drev rörelsen utvecklades den mycket starkt. Mot slutet av perioden var antalet anställda uppe i 16 stycken och flera intilliggande tomter hade inkorporerats. När Falck dog ägde han en stor förmögenhet. Den hade bl.a. tillkommit genom bryggeriverksamheten, men även genom krogrörelse, brännvinsbrännerier och husaffärer.

Flera av Johan Falcks barn hade utbildat sig vid Uppsala Universitet och valt andra levnadsbanor än fadern. En av sönerna, Carl, hade dock lärt till bryggare och det blev därför han som tog över verksamheten. Carl gjorde omfattande ny- och tillbyggnader till bryggeriet som fortsatte att vara ytterst framgångsrikt. Likt sin far och morfar kunde han omge sig med lyx och leva ett liv på en helt annan materiell nivå än stadens övriga bryggare.

Two konkurser

När Carl Falck avled 1764, saknades manliga arvtagare varför bryggeriet försåldes. Köpare var en Olof Nordström, som dessförinnan, inte utan framgång, drivit ett av stadens mindre bryggerier. Det stora och välskötta bryggeriet på Tullportsgatan gav emellertid inte Nordström de inkomster han hade hoppats på – och som han så väl behövde

för att kunna betala de skulder han ådragit sig vid köpet. Drabbad av en rad olyckliga omständigheter gick han 1778 i konkurs och bryggeriet kom nu att hyras ut av fordringsägarna.

Fordringsägarna försålde senare bryggeriet till Jacob Röhl, en herre av gammal bagar- och bryggarläkt. Samtidigt inköptes ytterligare tomter i kvarteret för att möjliggöra framtida utvidgningar. Trots att bryggeriet ännu var ett av Södermalms största kom produktionen långt ifrån upp i nivåerna från Falcks tid. Hela bryggerinäringen befann sig för tillfället i en krisperiod och enligt Röhl's hustru skulle han dessutom ha hyst en viss "likgiltighet för borgerlig näring", vilket ju inte torde främja affärerna ... År 1795 var det dags för hans konkurs.

Ny ägarläkt

Bryggeriet köptes denna gång in av bryggaren Michael Wigström, som tidigare drivit krogrörelse, tobaksfabrik och brännvinsbränneri. Wigström var gammal och sjuklig redan vid tillträddandet och det var därför inte underligt att inte heller han fick någon riktig fart på rörelsen.

Efter Wigströms död 1809 övertogs verksamheten av hans svärson Carl Djurberg. Denne var mycket duglig och lyckades åter få upp produktionen i de volymer som anstod det stora bryggeriet. En av hans idéer var att, vid sidan av den vanliga lösviktsförsäljningen, även börja sälja öl på flaska. Den nya ägaren fick dock inte leda verksamheten mer än åtta år, varefter han avled.

Efter honom drev hans änka Gustava Djurberg rörelsen vidare och under drygt två årtionden upplevde bryggeriet på Tullportsgatan en ny blomstringsperiod. Snart var man det tredje största av Södermalms 15 bryggerier.

Gustava fick emellertid inte njuta sin framgång livet ut. År 1843 skedde en stor förändring i den svenska brygge-

rinäringen. En viss Fredrik Rosenquist av Åkershult lät då nämligen engagera en bayersk bryggare, vid namn Franz Bechmann, att i det nygrundade Tyska Bryggeriet framställa underjäst, bayerskt öl. Denna nya ölsort hade betydligt bättre hållbarhet – och smak – än det gamla "svenskölet" och tog snart stora marknadsandelar. Eftersom öl vid denna tid fortfarande köptes direkt från bryggerierna, slog Tyska bryggeriets framgångar värst mot de kollegor som låg närmast och Gustava Djurbergs bryggeri låg bara några kvarter ner på samma gata.

Mot slutet av Gustavas 36-åriga chefskap gick därför försäljning och produktion kraftigt ned. Det hela förvärrades av hennes, till följd av ett borgensåtagande, försämrade privat ekonomi samt en svår sjukdom. Läget så nära den farlige konkurrenten gjorde bryggeriet svårsålt, men 1853 lyckades hon till slut försälja det för en ganska låg summa – Köparen hette Friedrich Rudolph Neumüller.

Den glade Neumüller

Neumüller föddes i Diepholz i Tyskland och började tidigt gå i sockerbrukslära. Redan som 21-åring var han så skicklig att han kallades in som expert till Stockholm av ett sockerbruk som fått problem med produktionen. Åtta år kom han att leda denna fabrik.

Med intresse iakttog han de framgångar Tyska bryggeriet hade med det nya bayerska ölet och insåg som industriman att Sveriges bryggerinäring hade en stor utvecklingspotential. Neumüller beslutade sig därför för att gå in i denna bransch. Skråreglerna hade då precis avskaffats, så ingen kunde hindra honom från att köpa bryggeriet på Tullportsgatan.

Till att leda produktionen engagerade Neumüller även han en bayersk bryggmästare, Georg Bechmann, lämpligt nog bror till den framgångsrike

bryggaren vid Tyska bryggeriet. Det gamla bryggeriet byggdes nu om för att kunna producera underjäst, bayerskt öl. Bl.a. krävdes byggandet av stora kylrum (iskällare), eftersom underjäst öl måste jäsas och mogna vid låga temperaturer.

Under Neumüllers ledning växte ett, för den tiden, ytterst modernt storbryggeri fram. Han inköpte intilliggande tomter och bryggeriet kom att utgöra en monumental flervåningsbyggnad omfattande hela kvarteret. Neumüller såg även till att ständigt hålla sig med moderna maskiner och utrustning ifrån Tyskland. Med det bayerska ölets införande ökade den svenska ölkonsumtionen enormt och Neumüllers varor hörde till de mer populära, varför rörelsen blomstrade.

Neumüller inledde sin verksamhet 1854 med 15 anställda, år 1888 var antalet uppe i 101! Produktionen hade proportionellt stigit än mer. Bryggeriet var nu en "industriell anläggning av betydande dimensioner", för att nyttja Samuel Brings ord. Neumüller som börjat sin levnad med två tomma händer, slutade som miljonär, innehavare av Vasaorden och god vän med kung Karl XV.

Friedrich Rudolph Neumüller var en mycket vänlig, originell och humoristisk person och blev därför en välkänd profil i Stockholm. En stor mängd anekdoter har berättats om honom, varav en del går att återfinna i gamla tidningar och anekdotsamlingar. Till poängen i många av historierna hör att Neumüller talade en mycket märklig rotväliska, bestående av lika delar svenska och plattyska.

AB Stockholms Bryggerier

År 1899 fusionerade Neumüllers verksamhet med fem andra av Stockholms ledande bryggerier till det väldiga företaget AB Stockholmsbryggerier. Under decenniet som följde lade detta under sig resterande bryggerier

Personalen vid Neumüllers Bryggeri ställer upp för klassisk fotografering med ölfat och sejdlar sommaren 1898. Arbetet som "bryggerikulla" var krävande, men det bäst betalda av alla kvinnliga grovsysslor. Ur Carlsberg Sveriges arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

i Stockholm och blev således fullständigt dominerande.

Detta bryggeriföretag hade formen av aktiebolag och drevs inte längre av en självägande bryggare, utan av en anställd direktör. Produktionen skedde i ett flertal olika bryggerier – fram till 1959 även på bryggeriet vid Tullportsgatan, där således verksamheten pågick oförtrytligt under 283 år. (Bryggeriet bytte dock namn tre gånger under AB Stockholms Bryggeriers ägo.)

Efter det att AB Stockholms Bryggerier blivit utan konkurrens i Stockholm fortsatte expansionen genom uppköp i bl.a. Uppsala, Norrtälje, Enköping, Norrköping, Västerås, Nyköping, Linköping, Karlskrona och Avesta, tills man dominerade en tredjedel av Sverige.

År 1964 fusionerade sig AB Stockholms Bryggerier med Pripp och Lyckholm, som dominerade västra och södra Sverige. Namnet på sammanslagningen blev Pripp-Bryggerierna, senare ändrat till Pripps. Huvudkontoret förlades till Bromma dit även all produktion, som tidigare skett i Stockholms innerstad, förlades.

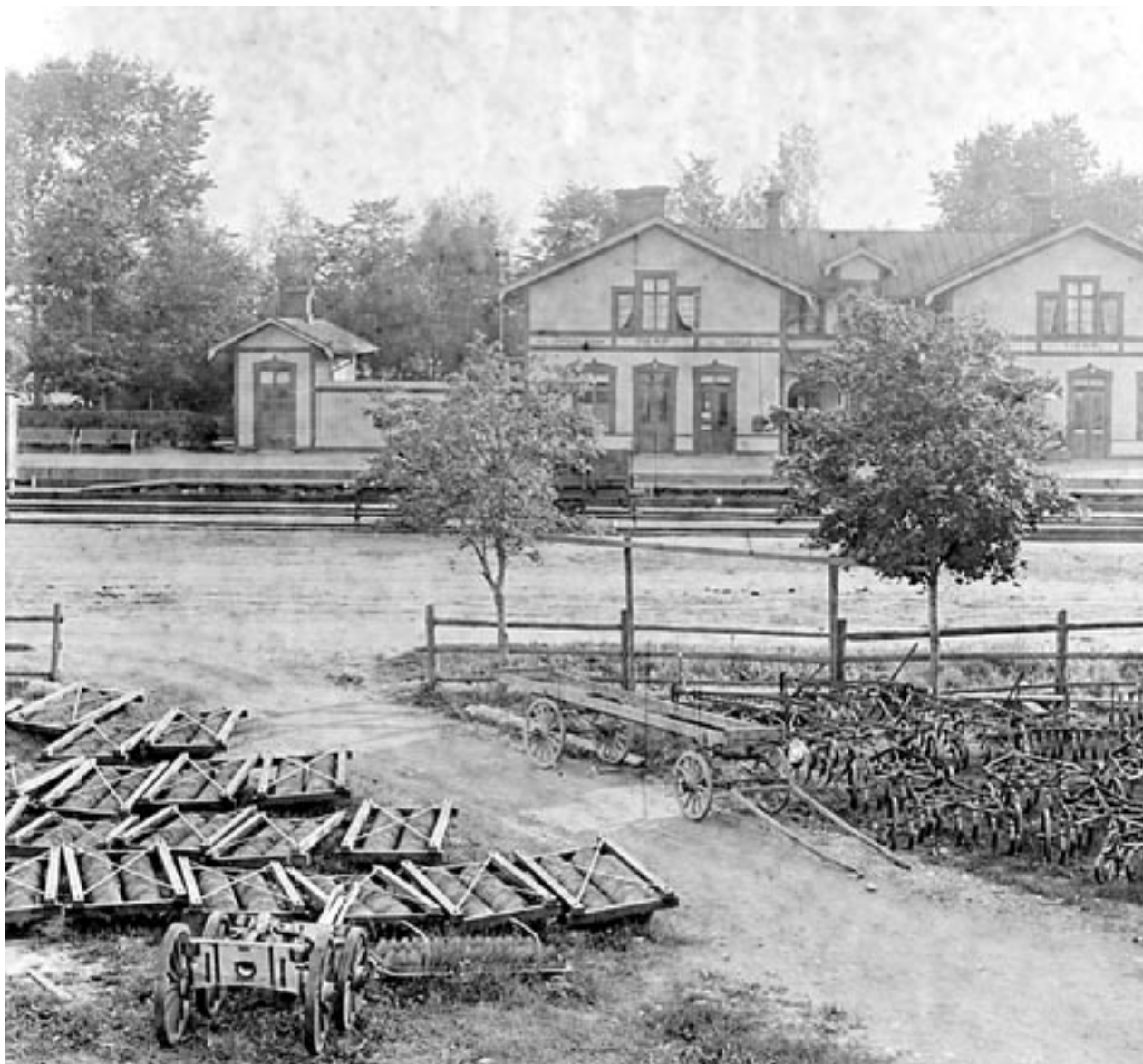
År 2001 köptes Pripps (som då under en period varit norskäkt) av den berömda, danska bryggerikoncernen Carlsberg och slogs ihop med, det sedan tidigare Carlsbergägda, Falcon i Falkenberg. Det nya namnet blev Carlsberg Sverige.

Hela 333 år efter det att Per Hentzig startade sitt bryggeri lever således verksamheten kvar – men från och med i år inte längre i Stockholm utan i

Falkenberg. Och skall man vara ärlig är naturligtvis den i artikeln nämnda rottråden bara den som leder allra längst ned i historiens mylla; sammantaget är det över 300 svenska bryggerier som ingår i Carlsbergs släkträd.

En kortare version av denna artikel har tidigare varit publicerad i Carlsberg Sveriges årsinformation våren 2003 under rubriken "Carlsberg Sverige – en mer än trehundraårig historia".

.....
EDWARD BLOM *arbetar som chef, särskilda projekt vid Föreningen Stockholms Företagsminnen. Han har i många år engagerat sig i Stockholms bryggerihistoria och är även ättling till den i texten nämnde bryggaren F.A. Bechmann.*

Bilderna från Tierp

Räkenskaper, protokoll och andra handlingar brukar betraktats som företagshistoriens självklara källor. Ovärderliga komplement är dock såväl fotografier som muntliga berättelser, vilka i detta fall kom artikelförfattaren till del genom ett telefonsamtal. | BO LARSSON

Historien om glasplåtarna är värd att berätta. Jag arbetade med Upplands-

museets projekt *Den uppländska verkstadsindustrin och mekaniseringen av det uppländska jordbruket*. (För mer information om detta se årsboken *Uppland* år 2002 och 2003) och hade länge sökt information om en viss verkstad i Tierp. Då ringde Carl-Gustaf Pettersson från Västerås. Var vi intresserade av en låda gamla glasplåtsnegativ från norra Uppland? Om inte, skulle han slänga dem.

Vi var intresserade. Av lådans cirka 100 fotografier visade sig tio vara från just den fabrik jag eftersökt, alla från tiden omkring 1915–1920. Dock inte nog med det. Carl-Gustaf Pettersson var son till fabriken grundare – C.G. Pettersson

– och hade själv drivit den i många år. En bättre källa kunde jag inte få. Fabriken hette *C. G. Petterssons Vagn- och Redskapsfabrik* och hade etablerats 1892 i den så kallade Svanbykroken i Tierp. Efter en eldsvåda 1915 flyttades den dock till ett läge mitt emot samhällets järnvägsstation. Närheten till kommunikationer och godsmagasin var viktig för C.G. Pettersson.

Denna närhet visas i bilden ovan. På fotografiet, taget från fabriksområdet, ligger järnvägsstationen i bakgrunden medan den närmre gården är belamrad med några av fabriken viktiga produkter. Som firmanamnet antyder var

vagnar en av dessa och på bilden syns två sådana fordon; där finns också vältar (i vänsterkant) och harvar (i högerkant). Produktionen var dock mycket varierad under fabriken 65-åriga levnad. Frånsett vagnar och jordbruksredskap gjorde den underreden till skolbänkar och tog olika beställningsjobb. Om vintrarna tillverkade man skogs- och timmerkälkar.

Bilden på föregående sida visar en okänd man ur personalstyrkan. C.G. Pettersson startade troligen sin fabrik med få anställda. Enligt sonen kom han från påvra förhållanden. Men åren strax innan 1920 tycks ha varit företagets höjdpunkt. Då omfattade arbetsstyrkan 40 till 50 man och omsättningen låg på runt 800 000 kronor. En konkurs 1918

satte dock stopp för den omedelbara framgången, både affärsmässigt och privat. Enligt Carl-Gustaf Pettersson hämmades faderns olika förtroendeuppdrag av händelsen; ställningen i Tierp tilläts aldrig bli särskilt framträdande. Tvärtom, de "klädde ju av honom allting".

Efter konkursen trädde C.G. Petterssons två äldsta söner in som delägare. En av dem, Samuel Pettersson på bilden ovan var amatörfotograf och upphovsman till de flesta av glasplåtarna. När han vid mitten av 1930-talet flyttade till Stockholm svarade hans bröder Seth och Carl-Gustaf för verkstadens praktiska ledning.

Under företagets senare decennier varierade personalstyrkan mellan

10 och 20 anställda. 1957 upphörde verksamheten. Carl-Gustaf Pettersson fann det inte mödan värt att anpassa produktionen till den alltmer motoriserade tekniken. Efter ett halvårs funderingar och erbjudande om arbete på ASEA flyttade han och familjen till Västerås. Där träffade jag honom i januari 2001. Då var han pensionerad sedan många år, kroppsligt trött men glad att få berätta om sitt tidigare liv. Tyvärr hann han aldrig uppleva att berättelsen publicerades. Carl-Gustaf Pettersson gick bort i mars 2001.

BO LARSSON är antikvarie på Upplandsmuseet och doktorand i ekonomisk-historia vid Uppsala Universitet.

Recensioner

Mats Larsson: Bonniers – en mediefamilj. Å&Å-drömfabriken: från fiction till fakta 1906–1990, Stockholm 2003, 373 s. | RECENSION AV STIG HADENIUS

Unik studie av förbigången veckopress

Det har ofta påpekats att veckopressen varit förbisedd i den svenska medieforskningen. Forskare och bidragsgivare har hellre satsat på prestigemedier som dagstidningar än på andra medier.

Det finns tiotals seriösa böcker om Dagens Nyheter initierade av ägarna – Bonniers – medan dessa inte varit så intresserade av veckopressen. Detta trots att den spelat en stor roll för förläggarfamiljen och i svensk företagsamhet. För att inte tala om för de svenska läsarna.

Men på senare tid håller luckorna på att fyllas. Det sker framför allt genom serien Bonniers – en mediefamilj där det tidigare utgavs två volymer, en författad av Staffan Sundin och en av Mats Larsson. Det rör sig om stora självständiga vetenskapliga arbeten som ger stor kunskap om den länge förbisedda veckopressen. Strax före jul kom en tredje volym: *Å&Å – Drömfabriken. Från fiction till fakta 1906 – 1990 författad av professorn i ekonomisk historia, Mats Larsson.*

Det är en lunt på nära 400 sidor och kommer kanske mest att användas som uppslagsbok för dem som vill veta mer om svensk veckopress. Som sådan är den så vitt jag kan bedöma tillförlitlig, lättläst och koncentrerad till

väsentligheter. Den intar en unik plats i historien om svensk veckopress.

Men det vore grovt orättvist att se Larsson bok som endast ett referensverk. Här finns en rad nyheter och intressanta resonemang. De olika tidningsgrundandena sätts in i sina presshistoriska och allmänhistoriska sammanhang. Larsson har haft tillgång till det bonnierska arkivet och kunnat utnyttja det på ett utmärkt sätt.

Vid nästan alla viktiga beslut om förverkligande av nya idéer eller diskussioner om nedläggningar eller sammanslagningar finns promemorior och brevmaterial bevarade från de närmast inblandade. Dessa har utnyttjats på ett perfekt sätt av Mats Larsson, som därmed ger ytterligare en inblick i hur bokförläggarfamiljen fungerat.

Ett sammanfattande intryck är att de olika medlemmarna i ägarfamiljen kompletterade varandra på ett utmärkt sätt. De respekterade också varandra och några stora kontroverser kan inte Larsson avslöja. Det verkar som om de olika åsikterna mellan de ledande i familjen i de flesta fall var positiva för företaget – ibland pådrivande, ibland återhållande.

Boken är uppdelad i beskrivningar av utvecklingen av olika tidningsom-

råden från de traditionella familje- och underhållningstidningarna till dagens specialtidningar. Inom varje del kan Larsson komma med intressanta fakta och – ofta – nyheter. Uppgiften är inte lätt, eftersom veckotidningarna saknar den stabilitet som kännetecknar dagspressen. Chefredaktörerna byts ofta ut och nya idéer prövas. Ägarfamiljens inflytande är också betydligt större inom veckopressen än i dagspressen.

Två av de senaste decenniernas satsningar väcker speciellt intresse.

Våren 1979 lanserades tidningen Reportage som var resultatet av långt tankearbete och många undersökningar. Den var tänkt som en seriös veckotidning av ett slag som saknades i Sverige. Trots de stora ambitionerna var Albert Bonnier jr inte särskilt nöjd med resultatet. Han fann tidningen onödig och fruktade att den stora publiken skulle finna att det mesta som stod i tidningen kände den redan till. Det sista numret av Reportage kom i juni 1980 och då hade tidningen kostat förlaget 40 mkr.

Bättre lycka hade förlaget med den tidning som skulle kallas Dagens Industri. Den planerades under lång tid under titeln Dagens Affärer med Gustaf von Platen som projektledare.

Men främst av politiska hänsyn lades det projektet ner. Kritiken av Bonniers makt på medieområdet var hård på 1970-talet. Von Platen kunde omsätta många av sina idéer som chefredaktör på Svenska Dagbladet.

Dagens Industri uppstod istället genom en sammanslagning av ett antal tekniska magasin som gick dåligt. DI hade det också motigt i starten, vilket många glömt bort idag. Upplagan var låg och förlusterna stora. Mats Larsson skriver att Dagens Industri från början inte var någon lyckad produkt. Det var först i början av 1980-talet då Hasse Olsson blev chefredaktör som framgångarna kom. Han skapade en modern och sammanhållen näringslivstidning som allt fler läsare uppskattade. Tidningen hade 1981: 27 000 ex i upplaga. Motsvarande siffra var 1990: 74 000 ex.

STIG HADENIUS är professor i journalistik och upphovsman till många standardverk i ämnet. Han är även känd som den pressforskare som flitigast deltagit i dagsdebatten.

Björn Hallerdt: Propellerns pionjär och Monitors mästare: glimtar av John Ericssons liv och verk, Stockholm 2003, 79 s. | PER DAHL

Monitors mästare

För att uppmärksamma 200-årsminnet av John Ericssons födelse bildades förra året en förening. Många evenemang anordnades under året och man har också gett ut en bok, den föreliggande *Propellerns pionjär och Monitors mästare* av Björn Hallerdt.

Det är en snygg och väl illustrerad översikt över den store mannens liv, med utblickar på det samtida samhället. Vi får följa en särpräglad och begåvad mans väg från materiellt enkla förhållanden till framgång och internationell berömmelse. Dispositionen är trevlig med särskilda artiklar om de viktigaste teknikområdena och uppfinningarna.

Trots det fina utförandet blir boken ändå något av en besvikelse, åtminstone för undertecknad. Den förhoppning som avslutar bokens huvudtext, nämligen att jubileumsåret ska stimulera till annat än personhistoriska skildringar av Ericsson, kunde väl lika gärna ha påbörjats i det här sammanhanget.

Läsaren får egentligen inte veta något nytt om en av 1800-talets mest namnkunniga svenskar. Att boken väcker många frågor är förvisso en bra sak, men den är i stort sett en bearbetning av tidigare litteratur, som dessutom vid det här laget blivit rätt gammal. Den senaste större biografien är Carola Goldkuhls från 1961.

Dispositionen följer också troget denna och Bengt Hildebrands artikel i Svenskt Biografiskt Lexikon. Visserligen lever vi alla från det vi föds tills vi dör, och biografien spelas upp i kronologisk ordning, men det finns definitivt utrymme för nya grepp.

Att Ericsson inte tycks ha begripit sig på marknadens behov utan istället iklädde sig visionärens roll och stängde sin panna blodig mot "oförstående" myndigheter och massmedia är inte hela bilden. Många av hans konstruktioner var ju kommersiella framgångar. Det blir

lätt så i biografier att hälsan tiger still.

Hur såg egentligen John Ericsson på sin egen roll i historien? 1800-talets kult av det ensamma skapande geniet personifieras i honom på ett särpräglat sätt. Han ville aldrig inordna sig i någon industriell eller administrativ organisation, utan som fri man försörja sig på royaltyn från sina patent. Det finns många exempel på sådana uppfinnare och entreprenörer. Det som framför allt skiljer Ericsson från andra samtida ingenjörer var hans enastående triumf med krigsfartyget Monitor. Uttrycket "rätt man på rätt plats" har väl aldrig varit mer motiverat. Sjöslaget på Hampton Roads har för all framtid givit Ericsson en hedersplats i USA:s historia.

Man kan också jämföra med den generation yngre Edison. Han har blivit en symbolgestalt för den tillämpade vetenskapen, medan han i livstiden odlade en bild av sig själv som jordnära och praktisk. Hans viktigaste insats för den tekniska utvecklingen var skapandet av det tekniska forskningslaboratoriet.

Varför publicerade sig en så praktiskt inriktad man som Ericsson i vetenskapliga tidskrifter och hur var egentligen förhållandet mellan honom och vetenskapsmän som Michael Faraday? Han

var till exempel mycket tacksam för att ha blivit utnämnd till hedersdoktor i Lund.

Ericsson arbetade i huvudsak ensam med sina konstruktioner och framhöll gärna sin egenart. Det vore oerhört intressant att undersöka hur hans samarbete med de mekaniska verkstäderna egentligen fungerade. Han hade ju både i London och i New York stora tekniska resurser till sitt förfogande.

Man kan bara hoppas att jubileumsåret verkligen kan stimulera till ny forskning om John Ericsson.

PER DAHL är fil.dr. i idé- och lärdoms historia, med specialisering på teknikhistoria, och arbetar som chef för Stockholms Företagsminnens forskningssektariat.

AKTUELL LITTERATUR | EDWARD BLOM

Konstverk, nöjen och sparbanker

Martin Gustavsson disputerade hösten 2002 i ekonomisk historia vid Stockholms universitet. Hans avhandling *Makt och konstsmak. Sociala och politiska motsättningar på den svenska konstmarknaden 1920–1960* bygger på mycket omfattande arkivstudier. En stor del av dessa har skett i C.E. Fritzes arkiv hos Stockholms Företagsminnen. Gustavsson har genom säljböcker (vilka även sätter ut köparens titel) undersökt relationen mellan yrkesgrupp (sociala skikt) och val av konstinköp.

En längre recension skriven av professorn i etnologi vid Stockholms universitet, Mats Hellspong, går att ta del av i tidskriften *Rig*, nr 2002:4, s. 237–240. Där kan man bland annat läsa följande omdöme:

Det är dock inget tvivel om att Martin Gustavsson skrivit en oerhört spännande, perspektivrik och teoretiskt väl underbyggd avhandling. Att konst, tavelmåleri mer än andra konstformer, är ett viktigt vapen i

kampen om inflytande och prestige i det sociala spelet mellan människor blir alldeles tydligt. Att smak går att länka till den eviga striden mellan traditionalister och modernister i samhället är lika uppenbart.

Sparbankernas roll

En annan avhandling inom ekonomisk historia är Anders Sjölanders *Den naturliga ordningen. Makt och intressen i de svenska sparbankerna 1882–1968*. Den lades fram vid ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet för ett knappt år sedan och berör sparbankernas roll på kreditmarknaden, den statliga regleringen över dessa och vilka aktörer som haft makten över dem. Arkivmaterialet Sjölander använt är från Riksarkivet, Riksbanken och Stockholms Företagsminnen. En kortare anmälan finns i webbtidningen Svensk Historia.nu.

Nöjespalats

Folkets Gröna Lund på Kungl. Djurgården heter en i somras utkommen jubileumsbok i kaffeboksformat skriven av Mats Wickman, Andreas Theve och Ove Hahn. Skriften är en mycket underhållande och rikt illustrerad berättelse om Stockholmarnas älskade tivoli. Uppskattande recensioner har varit införda i bl.a. *Svenska Dagbladet*, *Metro* och *Situation Stockholm* – och i *Aftonbladet* gottade sig Johan Hakelius i hur bisarrt och politiskt inkorrekt Gröna Lund var i det för-gångna, med jättemadamer, en hel by av ”lilleputter”, striptease, syfilisutställning, ”läppnegrer” och nakenboxare.

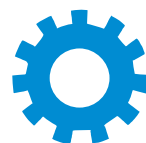
Författarna har tillbringat åtskilliga dagar på *Stockholms Företagsminnen* där stora delar av Gröna Lunds arkiv finns deponerat och säkert lika lång tid bland de arkivhandlingar som finns kvar ute på Djurgården, och det är verkligen glädjande att se hur många fantastiska historier som kommit i dagen och nu kan nå den breda allmänheten.

Mats Wickman hann även med att skriva ytterligare en bok förra varen: *Från biopalats till kasino: en resa genom Stockholms nöjeshistoria*. Denna beskriver gamla premiärbiografen Paladium och Svenska Spels pietetsfulla omvandling av denna till nyöppnade *Casino Cosmopol*. Även detta är ett intressant stycke stockholmsk företags-historia.

Alla företag har en historia. Vi tar fram den!

ANALYS Vi går igenom arkiv och samlingar och väljer ut det som är historiskt intressant och värdefullt.

HELHET Vi skapar en helhetsbild med hjälp av handlingar, fotografier, reklam och produkter.

PROFIL Vi presenterar historia, externt och internt, på olika sätt: Utställningar, utbildningar, böcker och multimedia. Vi hjälper till att stärka företagskulturen med historia.

VARUMÄRKE Vi bygger och utvecklar varumärken, genom att visa på kontinuitet och förändring, kvalitet och kreativitet, lokal och global förankring.

KONTAKTA OSS FÖR MER INFORMATION
OM HUR VI KAN HJÄLPA DITT FÖRETAG:

Telefon 08-634 99 00
Fax 08-634 99 35
info@foretagsminnen.se
www.foretagsminnen.se

Från arbetsoverall till hemvärnsuniform

Hemvärn i företagens egen regi | GÖRAN VON KNORRING

”Gevärseld brakade löst från alla håll. Det föreföll, som om svenskarna lågo uppe på de halvfärdiga fartygen på stapelbäddarna. Även från ventilerna på fartyg vid kajen utgick gevärseld. Längs gatorna sköt man med automatvapen. Fallskärmsjägarna sökte skydd under fartygsskroven, men därifrån blev verkan av deras egen eld ringa. Det var Götaverkens industrihemvärn, som trätt i verksamhet. Då order om larmberedskap kom hade man bytt ut verktygen mot geväret, krängt på sig hemvärnsuniformen och intagit sina i förväg anvisade eldställningar.”

Så här föreställde sig luftskyddskommissarien Åke Kretz i Göteborg att industrihemvärnet vid Götaverken skulle kunna agera om varvet anfalls av fientliga fallskärmstrupper.

I ett flertal arkiv som förvaras vid Stockholms Företagsminnen finns olika typer av arkivmaterial, som visar att företag hade ”egna” hemvärn under krigsåren 1940–1945. I vårt bildarkiv finns fotografier från hemvärnens olika verksamheter inom fabriksområden, fester och medaljutdelningar, men även bilder där hemvärnsmännen med raka ryggar deltar i högvakten vid slottet. I personaltidningar uppmanas de anställda att gå med i hemvärnet. Där finns även upprop, t.ex. att hemvärnet behöver kikare och vapen och man hoppas att någon inom företaget är villig att låna ut eller sälja dessa till en billig penning. I ett protokoll fann jag en uppgift om att ett företag köpt 10 gevär à 100 kronor till sitt industrihemvärn. Uppgifterna väckte min nyfikenhet och resulterade i ett forskningsprojekt om företagen och deras hemvärn.

Två händelser kom att påskynda organiseringen av hemvärnet – Röda arméns angrepp på Finland i november 1939 och det tyska anfallet på Norge och Danmark den 9 april 1940. Dessa ledde till att Sverige blev inringat för resten av krigsåren och var en bidragande orsak till den ökade försvarsviljan. Runt om i landet uppkom ett flertal lokala initiativ för att förbättra skyddet av den egna hembygden. Även vid industrier startades organisationer för skyddet av företagets egna anlägg-

ningar. Initiativen, eller man kanske skall säga kraven, från medborgarna gjorde att det var nödvändigt för statsmakterna att ge dem en form av stadga.

Den 29 maj 1940 biföll Riksdagen propositionen om hemvärnet och i september kom bestämmelser om att hemvärn även fick bildas vid företag. Långt innan beslutet fanns det industrihemvärn med full verksamhet vid ett flertal företag. Initiativet till organiseringen kom huvudsakligen från företagsledningen och i den här artikeln vill jag lyfta fram tre eldsjälur och företagsledare och deras betydelse vid bildandet av industrihemvärn.

Överingenjör Thorelli vid L. M. Ericsson

Redan tidigt på våren 1940 började, på initiativ av överingenjören – sedermera direktören – Hans Thorelli, förberedelserna för att organisera ett hemvärn vid L. M. Ericssons verkstäder vid Thulegatan. Under våren och sommaren utbildades de blivande befälen och tidigt på höstkanten kunde hemvärnskompaniet börja med övningarna. Thorelli lyckades mycket bra med sitt rekryteringsarbete och intresserade från alla personalkategorier inom företaget anslöt sig till hemvärnet, inte minst från verkstaden. Till en början användes det klassiska ”Pampas” vid Karlberg som exercished. Uniformen bestod till en början av lämpliga persedlar ur den egna garderoben kompletterade med en armbindel och båtmössa. I de fall de fåtaliga

gevären inte räckte till fick kvastskäft eller egenhändigt tillsnickrade attrapper av trä duga för att ge lite mening och snits i gevärsföringsövningarna. Efter huvudfabrikens flyttning till Midsommarkransen i början av 1941 blev anläggningen och området kring det nya fabrikskomplexet en lämplig övningsterräng.

Under hösten 1940 blev L. M. Ericsson ett eget hemvärnsområde, där företagets egna anläggningar och dotterbolag ingick. Hans Thorelli var den som med kraft drev organiseringen av industrihemvärnet och under de första fem åren var han även hemvärnsområdesbefälhavare.

Företagshemvärnet vid L. M. Ericsson verkade ända till 2001. Företagsledningen ansåg att hemvärnet inte behövdes längre, delvis på grund av kalla krigets slut. Under alla år satsade företaget stora resurser på sitt hemvärn; de första åren stod företaget för samtliga utgifter.

Direktör Oskar Olin, Norrmalms Livsmedels AB

Den 3 maj 1940 utfärdade direktör Oskar Olin vid Norrmalms Livsmedels AB ett upprop till de anställda männen inom företaget, att de skulle sammanluta sig till en militär enhet under benämningen hemvärn. Hela 96 personer anmälde sig och bland dem fanns även några, som inte var vapenföra. De ville ändå delta i hemvärnsövningarna, trots sina ”handikapp”, vilket visar på det stora intresse, som fanns för den nya försvarsorganisationen. Intresset

Vapenkunskapen var kanske inte alltid den bästa bland hemvärnsmännen, men lokalkännedomen och försvarsviljan desto högre. Överingenjör Patricks och herr Elgeryd med kulsprutepistol år 1950. Ur Ericssons arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

berodde säkerligen på direktör Olin stora entusiasm för hemvärnsfrågan. Eftersom Olin var ute i mycket god tid med organiseringsarbetet, lyckades hemvärdet komma över ett ansevärt antal gevär. Övrig utrustning fick man genom företagets försorg. Under ledning av skickliga instruktörer hade hemvärnsmännen övats kvällar och söndagar på företagets gård vid Karlbergsvägen och i Karlbergsparken. Redan en vecka efter hemvärdets officiella start, på Svenska flaggans dag den 6 juni 1940, kunde direktör Olin – tre månader innan anvisningarna om industrihemvärdet var klara – som kompanichef gå i täten för ett välutrustat och välexercerat hemvärnskom-

pani. Enligt hemvärnschefen Petri var det sannolikt Sveriges mest trimmade hemvärnsförband.

Direktör Olin och hans hemvärnsövningar möttes inte alltid med positiva ordalag. En granne till Norrmalms Livsmedels AB skrev till Stockholms stads Drätselnämnd för att

... vördsamt framföra några erinringar samt även göra en förfrågan, beträffande de rent privata hemvärnsorganisationer, som tydligen håller på att bildas inom en del större företag. I förra veckan upplyste en stor braskande annons, där en dylik privat hemvärnsgrupp på 100 man uppmanade allmänheten att ställa gevär till

deras förfogande, trots att riksdagen ännu icke behandlat hemvärnsfrågan och i lag fastställt densamma.

Han fortsätter att det är bra att det bildas hemvärn på företag,

... men att beväpna dem bör militärmyndigheterna och polisen avgöra och inte en Disponent i ett privat företag.”

Den 10 juni 1940 svarade chefen för Stockholms stads hemvärnsexpedition, major Allan Winge, på brevet och meddelade att Norrmalms Livsmedels AB nu var inordnat i hemvärdet och underkastat de förordningar som beslutats av riksdagen. Han fortsatte:

Motstående sida: Man kan förmoda att L. M. Ericssons hemvärn var det mest kunniga inom radio- och telekommunikation. Någonstans i Sverige, 1951. Ericssons arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

Det är endast på grund av ett starkt personligt intresse vederbörande chef för att icke försitta någon tid satt igång med övningar, innan hemvärnsorganisationen blivit fastställd, och, då gevär saknades, i samförstånd med polismyndigheten sökt erhålla sådana.

Två år efter skrivelserna föreslogs disponenten vid Norrmalms Livsmedels AB, Oscar Olin, att få Hemvärnets Förtjänstplakett. Orsaken till varför han föreslogs var det stora arbete han lagt ner på att organisera ett hemvärn, innan det övriga hemvärnets bildades och att industrihemvärnets vid företaget redan hade utbildats, då de övriga hemvärnsområdena påbörjade den första utbildningen. Han hade dessutom personligen finansierat en stor del av verksamheten och stöttat arbetet genom att gratis upplåta lokaler, biltransporter och även stå för utspisning.

Direktör Lars Anderfelt

En mycket aktiv organisator av industrihemvärn var direktören Lars Anderfelt vid AB Chokladfabriken Marabou i Sundbyberg. Han bildade tidigt ett hemvärn vid företaget och var inspiratör och initiativtagare till organiserandet av Sundbybergs industrihemvärnskompani, där det förutom Marabou kom att ingå Sieverts Kabelverk AB och AB Alpha. Direktör Anderfelt var också den första kompanichefen för industrihemvärnets.

Redan i juni 1940 kunde Anderfelt meddela att han anskaffat ytterligare tio musergevär till Marabous hemvärn. Dessutom meddelade han, att kontakt tagits med direktör Olsson och överingenjör Bylander vid Sieverts Kabelverk för att få dem att bilda en hemvärnsavdelning på sitt företag. Ett orienterande sammanträde hade hållits på Marabou och redan några dagar senare hade 22 man anmält sig från Sieverts.

Den 12 augusti 1940 uppger Anderfelt att intresset var stort bland industrierna i Sundbyberg och att han dagligen fick frågor om vilka uppgifter industrihemvärnets skulle ha. Han ansåg att det vore värdefullt med anvisningar så snart

som möjligt, då det var viktigt att bevara och utveckla det stora intresset som fanns bland industriledarna. I skrivelsen lämnade han även några synpunkter på industrihemvärnets. Anderfelt menade, att det arbetade under gynnsammare betingelser än hemvärnets i övrigt. Industrihemvärnets bestod av män, som redan i sin civila verksamhet var vana att samarbeta och samverka med varandra för att nå ett gott resultat. Befälsfrågan löste sig självt, då grupp- och plutonchefer kunde tas från arbetsbefälet och ur arbetarnas led. Därmed skapades en god grund för det militära arbetet och en samhörighetskänsla, som var bra för att utveckla en god moral inom truppen. Företaget kunde dessutom hjälpa hemvärnets med ekonomiskt stöd, upplåta transportfordon, ge det tillgång till företagets lokaler med mera. I skrivelsens avslutning framkom, att hemvärnets även kunde vara viktigt för att utveckla samarbetsandan på företaget.

Det torde även vara ett allmänt, socialt intresse, att industrihemvärnets får växa sig starkt, som ett led i strävandet att utveckla en god allmänanda och samhörighetskänsla bland personalen. Hemvärnets erbjuder arbetstagarna inom olika ställningar i ett företag välkomna tillfällen att lära känna varandra under andra former än arbetets. Det förhållandet att hemvärnen organisatoriskt äro knutna till industrierna, gör det för den skull naturligt, att hemvärnsavdelningarna får räkna med industriledningarnas stöd, vilket bör vara värdefullt icke minst ur ekonomisk synpunkt.

För att avsluta det intensiva arbetet under sommaren och hösten 1940 för att organisera Sundbybergs industrihemvärn anordnade Anderfelt en fest den 30 november i Marabousalen. Hemvärnsmännen och deras anhöriga, representanter från myndigheter och industrier samt hemvärnets ledning inbjöds, tillsammans ca 300 personer. Avsikten med festen var att ge en inblick i vad hemvärnets verksam-

het gick ut på och hur arbetet inom Sundbybergs industrihemvärn bedrevs. Dessutom hölls ett föredrag om kriget i Finland av kapten Gösta Wetterhall och det delades ut skyttemärken och priser till hemvärnsmän.

Industrihemvärnets 1945

Organiserandet av hemvärnsförband bland företagen inom Stockholms försvarsområde började, som vi sett, redan under våren 1940 och antalet industrihemvärn ökade stadigt under krigsåren. Den 1 februari 1945 gjorde hemvärnsstaben en undersökning över antalet industrihemvärn i Sverige.

Enligt undersökningen fanns det 24 företag inom Stockholms försvarsområde, som hade industrihemvärn och antalet ordinarie hemvärnsmän var 870.

I Telefon AB L.M. Ericssons hemvärnsområde – kanske det enda hemvärnsområdet i Sverige med *enbart* industrihemvärn – ingick deras anläggningar vid Midsommarkransen och Tel-lusborg samt de två dotterbolagen

L.M. Ericssons Mätinstrument AB (ERMI) och Älvsjö Kabelverk. Dessutom ingick ASEA:s dotterbolag AB Liljeholmens Kabelfabrik.

Jag har valt att lyfta fram tre företagsledare, Hans Thorelli, Oskar Olin och Lars Anderfelt, vilka var drivande i organiseringen av den framväxande hemvärnsrörelsen. Att näringslivet aktivt gav stöd och även bidrog till beväpningen av denna "folkrörelse", ansågs både nödvändigt och självklart. I första hand naturligtvis för att Sverige skulle kunna avvärja ett utifrån kommande anfall, men naturligtvis också för att skydda de egna industrierna och produktionen.

Artikeln bygger på författarens uppsats, "Från overall till uniform på nolltid. Industrihemvärnets inom Stockholms försvarsområde 1940–1945", för påbyggnadskursen i militärhistoria vid Försvarshögskolan i Stockholm.

.....
GÖRAN VON KNORRING *är projektledare vid Stockholms Företagsminnen och forskar även i militär kulturhistoria: bl.a. utkom han 2003 med skriften Regimentets medelklass och är delaktig i uppbyggandet av ett museum över den hemliga utbildningen av norska militärer i Sverige under andra världskriget.*

Vill du

- Ge skolan en bit av ditt företags historia?
- Säkra berättelsen om dig och ditt företag?
- Sätta ett avtryck i handelns historia?

"Projekt Mercurius erbjuder skolor att arbeta med primärkällor och det är unikt. Det här är verkligen användbart i skolan."

PATRIK JOHANSSON, KONSUMENTFÖRENINGEN STOCKHOLMS GYMNASIUM

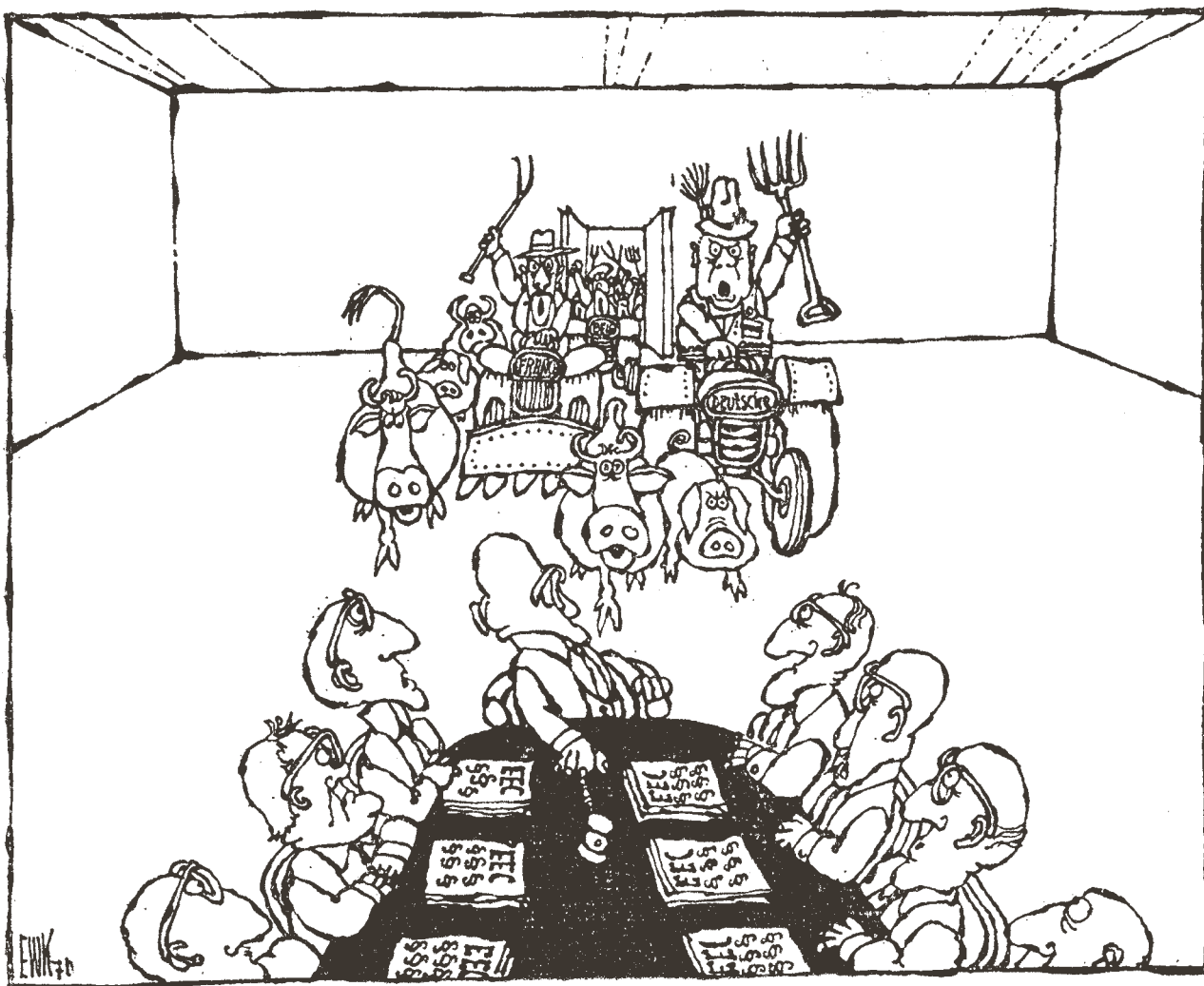
"Det är sådana här berättelser som gör det roligt att jobba på ICA"

ANNA HEDSTRÖM, INFO AVD PÅ ICA HANDLARNAS AB

PROJEKT
MERCURIUS

Läs mer på www.mercurius.nu

eller kontakta Edward Blom, 08-634 99 29, edward.blom@foretagsminnen.se

Den nyligen bortgångne EWK var starkt knuten till LT:s förlag. Här skildrar han hur Riksförbundet Landsbygdens Folk stormar in till Sveriges Lantbruksförbund i samband med fusionen mellan de båda till LRF år 1971. LRF:s arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

Från Kajsas till Tinans kokbok

I LRF:s historia ryms en brokig samling föreningar och företag inom jordbruksnäringen. Ett exempel är det synnerligen intressanta LTs förlag som periodvis endast existerat i form av sitt starka varumärke. | PER-OLA KARLSSON

Som förlagets startår brukar anges 1934, men rötterna sträcker sig egentligen ända tillbaka till 1918 och bildandet av Sveriges Allmänna Lantbruks-sällskaps Förlagsaktiebolag. Ändamålet var att "befrämja utgivande av jordbrukstidskrifter" åt det år 1917 bildade Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap och senare även åt jordbruksnäringens olika riksförbund, såsom slakteri-, mejeri- och lantmannaförbunden. Tidskrifterna kom sedan att utgöra grunden för verksamheten – från tidiga exempel som *Landtmannen: Tidskrift för Landtmän och Jordbrukarnas Föreningsblad* (LANDs föregångare) till idétidskriften *Perspektiv*. Vid sidan om tidskrifterna förekom även en del facklitteratur och småskrifter. Som exempel kan nämnas *Lantarbetarlärans allmänna grunder* av agronomen M.O. Nordenborg från 1928.

Det var emellertid från 1934 och bildandet av Lantbrukssällskapets Tid-skriftsaktiebolag (LT) som jordbruks-rörelsen fick ett bokförlag att räkna med. Liket ett böndernas motsvarighet till arbetarrörelsens Tiden Förlag blev LT en ideologiskt betydelsefull del i det folkrörelse- och folkbildningsarbete som bedrevs inom den framväxande organiserade bonderörelsen. Förlagets signum blev utgivning av gedigen facklitteratur inom ämnesområden med anknytning till livet på landet t.ex. djur, natur, hantverk, trädgård, matlagning och folklivsskildringar samt läromedel för naturbruks-utbildningar. Dessutom startades en skönlitterär utgivning med målet att ge ut bonderomanen med stort B och ambitionen att föra fram erfarenheter som låg landsbygdsbefolkningen och förlagets ägare – bönderna – nära.

Succébok lade grunden

Frågan är emellertid om LTs ambitiösa utgivning någonsin skulle ha varit möjlig utan den enorma succé som *Kajsas kokbok* (ej att förväxla med Cajsa Warg) blev. Förlagets riktiga mjölkko, som finansierades av Svenska Mejeriernas Riksförening (i en protokollsbilaga står att boken "särskilt skulle lägga an på ökad användning av smör och andra mejeriprodukter"), gavs ut första gången 1935 och har sedan dess tryckts i åtskilliga upplagor. Författare var Karin Fransén, en prästdotter och skolkökslä-rarinna som under 1940- och 50-talen arbetade som matskribent vid *Svenska Dagbladet* och *Jordbrukarnas Föreningsblad*. Franséns idé var att ge landsbygdens husmödrar en kokbok skriven speciellt för deras behov. Recepten förutsatte därför att råvarorna kom direkt från skörd, slakt, fiske och jakt. Det blev en kokbok som blandade genuina basmatrecept på svensk husmanskost som fläsksås med potatis, salt sill, eller rullsylta på gris, med festmat som herrgårdstek, rullader eller stekt kanin.

Anders E. Bjelle

Den drivande kraften i tillkomsten av bokförlaget LT var den dynamiske lantbrukarsonen Anders E. Bjelle. Han hade som nyutbildad agronom redan 1919 utnämnts till redaktionssekreterare i tidskriften *Landtmannen* och blev genom att vara drivande i arbetet med upplysnings- och informationsverksamhet en viktig aktör när det gällde att konsolidera Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap, SAL (senare Sveriges Lantbruksförbund) under organiseringsfasen. Ett arbete som i mångt och mycket lade grunden till att SAL kunde träda fram som talesman för jordbruket

i såväl ekonomiska som politiska spörsmål under 1920- och 1930-talen.

Som direktör för LT fick den kulturengagerade Bjelle en plattform att förverkliga högt ställda folkbildningsideal och kulturambitioner närda både av Bjelle själv och av jordbrukets föreningsrörelse i stort. Det var också under Bjelles ledning från 1934 fram till hans hastiga bortgång 1961 som varumärket LT etablerades med en häpnadsväckande bredd och styrka.

Läromedel och skönlitteratur

Ett första steg var när förlaget 1937 började ge ut lantbrukslitteratur anpassad till lantbruks- och lanthushållsskolor, vilka sågs som en självklar målgrupp med anknytning till lantbruk och trädgård. En satsning med liknande inriktning genomfördes 1943 då korrespondensskolan LTK startades upp. Syftet var att anordna studiecirklar om lantbruksämnen och hemkunskap i brevform.

År 1942 började utgivningen av skönlitteratur genom att en författarpristävling med temat "Den svenska jordbruksbefolkningens liv och gärning i nutiden" anordnades. Tävligen vanns av Sven Edvin Salje för *På dessa skuldoror*. Saljes senare utgivning kom att förläggas på LT och han blev dessutom en av förlagets mest kända författare. En liknande pristävling arrangerades 1947, denna gång internordisk, med temat "Människor och problem på landsbygden i nutiden". Det svenska priset vann Per Olof Ekström med romanen *Sommardansen*. Som temanamnen antyder fanns ett specifikt intresse att få fram livfulla nutidsskildringar som kunde fungera som motbilder till den smätt nedsättande bild av lantbrukaren som då var rådande i populärkulturen. Måhända skulle de också vara till hjälp för landsbygdens krympande jordbrukande befolkning att bättre förstå sin samtid?

LTs mest kända namn blev faktiskt inte en författare, utan en tecknare. Signaturen EWK, Ewert Karlsson, be-

höver knappast någon närmare presentation. Från 1951, då han blev tecknare på heltid, fram till 1995 då han drabbades av sjukdom, var hans knivskarpa karikatyrteckningar som kommenterade dagsaktuell politik oerhört populära och uppskattade i såväl svenska som internationella tidningar och tidskrifter. Inte minst medverkade han regelbundet i LRF:s flaggskepp *LAND*. LTs förlag gav också, lagom till jul i en följd av år, ut den politiska parodiserien *Livet i Svitjod* som EWK gjorde tillsammans med Astrid Lindgrens bror Gunnar Eriksson. (Ewert Karlsson gick ur tiden den 5/1 2004.)

Engagemang i filmbranschen

Som om det inte var nog att ha utgivning av skönlitteratur på agendan engagerade sig också förlaget och Anders E. Bjelle i filmbranschen. Bakgrunden var att Bjelle 1938 valdes in i styrelsen för Föreningen Lantbruks- och Skogsbruksfilm. Föreningen hade ambitionen att producera undervisnings- och rådgivningsfilm och när inte statliga bidrag kunde erhållas erbjöd sig LTs förlag att bekosta halva lönen för en heltidsanställd funktionär. Detta blev startskottet för en särskild filmavdelning inom LT, LoS-film som kom igång i april 1941. Uppgiften blev att producera filmer och bildserier samt att distribuera dessa, vilket också skedde; fram till 1970 hade SoL-film producerat drygt 260 egna filmer och 100 bildserier och dessutom omarbetat ett 100-tal utländska filmer för svenska förhållanden. Bokstavsomkastningen från LoS till SoL skedde 1948. Det lär ha varit Volvos (!) agronom Börje Jonsson som föreslog namnbyte med argumentet att "LoS betyder förlora på engelska". Kastade man om föreningens namn till Skogs- och Lantbruksfilm skulle det istället bli "det gladare SoL-film".

Samma år, 1948, utökades satsningen på film då LT engagerade sig i spelfilmsbranschen genom delägarskap i folkrorelsernas filmföretag Nordisk Tonefilm. Syftet var detsamma som med skönlitteraturen; att ge allmänheten en mer realistisk bild av de svenska lantbrukarna än den som förmedlats i de enklare filmiska folkklust spelen. Här fanns förstås också möjligheten att få förlagets romaner filmade. Det mest kända resultatet blev otvivelaktigt *Hon dansade en sommar*, en

av Sveriges största filmsuccéer någonsin, med Ulla Jacobsson i huvudrollen efter Per Olof Ekströms ovannämnda roman *Sommardansen*.

Andra samarbeten LT engagerade sig i under Bjelle var Vingförlaget (tillsammans med KF och Nordstedts 1949), Konstfrämjandet (1952) och Boklotteriet (1953), vilket efter tre år bytte namn till Stiftelsen Litteraturfrämjandet.

Omorganisering och upplösning

Efter Bjelles död 1961 uppgick LT i nybildade Lantbruksförbundets Ekonomi AB och dess olika grenar blev avdelningar inom Lantbruksförbundet, en förändring som snarare föranleddes av skatteskal än av Bjelles bortgång. Varumärket LT behölls emellertid som namn på bokförlaget och verksamheten fortsatte som förut även om det kom att bli ett skakigt 1960-tal rent ekonomiskt. Karl-Fredrik Björn som tidigare lett avdelningen "LT-skön" blev ny förlagschef och under Björns ledning levde förlagets verksamhet vidare med Bjelles höga ambitionsnivå som rätt snöre oaktat röda bokslutssiffror. Ibland gjordes måhända väl smala satsningar av finsmakaren Björn.

Redan 1960 hade en kommitté tillsatts för översyn av bokutgivningen och denna kunde konstatera att förlusterna för skönlitteraturen allt sedan begynnelsen " varit besvärande". Diskussionen fortsatte under hela 60-talet men det var först 1969 i samband med ett rekorddåligt bokslut, som en översyn av hela verksamheten kunde komma till stånd, dock utan något egentligt påtagligt resultat. Rädslan för "pr-förluster" vid bortskärning av den skönlitterära grenen gjorde att denna behölls även fortsättningsvis.

Nystart och samarbete

1974 skedde något av en nystart för det då ekonomiskt sargade förlaget. LRF hade sedan flera år samarbetat med Studieförbundet Vuxenskolan gällande genomförandet av bl.a. studiecirklar, produktion, marknadsföring och distribution av läromedel. Nu förordade en utredning ett vidgat samarbete dem emellan. Tanken var att LT skulle fusioneras med SV:s bokförlag och resultatet skulle kallas "Studieförlaget". En fusion

genomfördes men under namnet LTs förlag AB. Båda parter var överens om att namnet LT "var så väl inarbetat och gav intryck av sådana kulturella ambitioner, att det skulle vara mindre välbetänt av det nya företaget att ej använda detta".

Precis som under 1940-talet behandlade många av de inkomna manuskripten till förlaget under 1970-talet historiska skeden, medan det var sällsynt med romaner som utspelade sig i den moderna landsbygdsmiljön. LRF:s kulturråd utlyste därför tillsammans med LT en tävling 1977 med temat "Människan på den nya landsbygden" och pristagare blev Ulla Torpe, Tomas Löfström och Gunnar Hansson.

Natur och Kultur träder in

I början av 1980-talet kunde en beläen vd Uno Larsson konstatera att LTs förlag var ett av Sveriges större med cirka 500 böcker "i luften" och en utgivning i storleksordningen 200 böcker varje år. Antalet aktuella titlar låg vid den här tiden på 800.

År 1990 upphörde dock LTs förlag återigen att existera som eget aktiebolag. LRF omorganiserade sin verksamhet och skulle nu bli mer "marknadsorienterad". LRF Media bildades som helägt dotterbolag och där samlades tidningsutgivningen ungefär som på det gamla förlagsaktiebolagets tid. LTs bokutgivning fanns det emellertid inte någon plats för utan varumärket övertogs i stället av bokförlaget Natur och Kultur. Utgivningen under etiketten Natur och Kultur/LTs förlag har i stor sett följt den tidigare inriktningen. Det som var LTs specialiteter, böcker om skogsbruk, natur och faktaböcker behölls medan den riskfyllda skönlitterära utgivningen utvecklades. Vid årsskiftet 2003/2004 gick dock LT definitivt i graven då namnet ändrades till Natur och Kultur/Fakta.

LTs förlags första succé var *Kajsas kokbok*. Den sista kom lustigt nog att bli *Tinas kokbok* med den välkända TV-kocken Tina Nordström som affischnamn.

PER-OLA KARLSSON är fil.mag. i historia och arbetar som projektledare vid Föreningen Stockholms Företagsminnen. Han har bl.a. lett förteckningsarbetet av LRF:s arkivdeposition.

Ny Salje-film

MÄNNISKORS RIKE

*efter Saljes bok
med samma titel*

Ni såg väl succéfilmen På dessa skuldror. I den nya filmen får Ni se mer av Kjell Lovång och folket i Motorpa.

*Se filmen
– läs boken*

MÄNNISKORS RIKE
1937, endast 3.75, bok 3.75
PÅ DESSA SKULDROR
1937, endast 3.75, bok 3.75

Böckerna ingå i
SERIEN

POPULÄRA **LT** -ROMANER

Landsbygdsskildraren Sven Edvin Salje blev LTs stora affischnamn. Man både gav ut hans romaner och filmatiserade dem och kunde således gå ut med uppmaningen: "Se filmen – läs boken". Ur LRF:s arkiv hos Stockholms Företagsminnen.

Företags- och organisationsmedlemmar

ABA of Sweden
 AGA
 Agria Djurförsäkring
 Ahlbins Patentbyrå
 Alecta
 Alfa Laval
 ALMEGA
 ALMI Företagspartners Stockholm
 AP-fastigheter
 Apoteket
 Astra Zeneca
 Barnens Bokklubb
 Bastling & Isaksson AB, Advokaterna
 Beck & Sons Bokbinderi
 AB Wilhelm Becker
 BEEP
 Berghs Förlag
 Beslutsmodeller
 Axel Bodéns Handels AB
 Bokbinderimästareföreningen i Stockholm
 Stiftelsen Bokbranschens Understöds-
 och Utbildningsfond
 Bonnierföretagen
 Brandkontoret
 Busslink i Sverige
 Carlsberg Sverige
 Stiftelsen H T Cedergrens Upp-
 fostringsfond
 Advokatfirma Cederquist KB
 Cerealia
 Christenson AB, Advokat
 J C Decaux Sverige
 Drott
 Electrolux
 Elekta
 Telefon AB L M Ericsson
 Esselte
 Familjebostäder
 FAR
 FAR FÖRLAG AB
 Farmacihistoriska Sällskapet
 FERA Ljuskultur
 Flood Advokatbyrå
 Flygarbetsgivarna
 Flygtekniska Föreningen
 FR i Stockholms Län
 C E Fritzes
 Fylgia AB, Advokatfirman
 Färg- och Lacktekniska Föreningen
 Föreningen Sveriges Skeppsklarerare
 Föreningssparbanken
 Giertta AB, Silversmeden
 Grafiska Företagen
 Grand Hotel Holdings AB
 Graphium Norstedts Tryckeri AB
 Gröna Lunds Tivoli
 Hald & Tesch Brand
 Hamilton & Co Advokatbyrå
 Handelsbanken
 Petrus och Augusta Hedlunds stiftelse
 Heidelberg Sverige
 Henkel Norden
 Advokatfirma Hägglund & Ramm-
 Ericsson KB
 Hökerberg & Söderqvist Advokatbyrå
 Lars Hökerberg Förlag
 ICA
 IFU Utbildnings AB

Informationsförlaget Heimdahls
 Institutet för värdering av fastigheter
 Invik
 John Mattson Fastighets AB
 Juridiska Biblioteket
 Kinnevik, Industriförvaltnings AB
 Konstnärernas Riksorganisation
 Konstvetenskapliga Institutionen,
 Stockholms universitet
 Kontorstekniska föreningen
 Kooperativa Institutet
 Kraft Sverige
 Landshypotek
 Lantbrukarnas Riksförbund LRF
 Lindahl HB, Advokatfirman
 Lindberg & Saxon HB, Advokatfirma
 Sten Lindskog Advokatbyrå HB
 Livsmedelsföretagen
 Ivar Lundh & Co
 Länsförsäkringar Stockholm
 Länsförsäkringsbolagens AB
 Magnusson & Wallin Advokatbyrå
 Mannheimer Swartling Advokatbyrå
 Mariebergs Arkivbyrå
 Markaryds kommun, Centralarkivet
 Martin Olsson HAB
 Metallgruppen MEGAB
 MQ/Jaller Klädcenter AB
 NCC
 Nordea
 Advokatfirma Nordia KB
 Nordiska Kompaniet
 Nordstiernan
 Nordia KB, Advokatfirma
 P A Norstedt & Söner
 Nova AB, Advokatfirman
 Nya Sällskapet
 Nynäshamns Ångbryggeri, Intressefören-
 ing
 Odhner & Co Belysning
 Osram
 Packhuslagret
 Pedersen, Advokatfirman Hans
 Plåtslageriernas Riksförbund
 Pocketshop
 Primus
 Procordias Pensionsstiftelse
 Roth, Advokatbyrå Peter
 Sackemark AB, Advokatfirma
 Salus Ansvar
 Sand & Grus AB Jehander
 Sandrew Metronome AB
 SAS
 SBAB
 Schering-Plough
 SEB
 Sirius International Insurance Corp-
 oration
 SITA
 Skandia
 Skanska
 Skogsindustrierna
 Skolfastigheter i Stockholm AB
 Skärgårdens Trafikantförening
 Sollentuna Kommun
 Sparinstitutens Pensionskassa
 Spectra Physics
 Spendrups

Spårvägens Idrottsförening
 Sthlms Bleck&Plåtslagarmästareförening
 Stockholm Globe Arena
 Stockholm Saltsjön
 Stockholms Handelskammare
 Stockholms Hantverksförening
 Stockholms Kulturförvaltning
 Stockholms Läns Hemslojdsförening
 Stockholms Näringslivs kontor
 Stockholms Stadsmision
 Stockholmsmässan
 Stokab
 Stoseb, Stor-Stockholms Energi AB
 Strandberg & Co, Advokatfirma
 Svala & Söderlund Hovmusikhandel
 Svensk Energi
 Svensk Filmindustri
 Svensk Form
 Svensk Handel
 Svensk Industriförening
 Svensk Pantbelåning
 Svenska Bankföreningen
 Svenska Bryggareföreningen
 Svenska Filmklubben
 Svenska Htundskydds föreningen
 Svenska Pressbyrån
 Svenska Spel
 Svenska Trävaruproducenter
 Svenska Uppfinnareföreningen
 Svenskt Näringsliv
 Sveriges Advokatsamfund
 Sveriges Försäkringsförbund
 Sveriges Hembygdsförbund
 Sveriges Möbelindustriförbund
 Sveriges Skeppsmäklare
 Sveriges Trähusfabrikanter
 Systembolaget
 SYVAB, Sydvästra Stockholmsregionens
 Va-Verks AB
 Sägverkens Riksförbund
 Sällskapet för Folkundervisningens
 Befrämjande
 Sällskapet Järn, Maskin, Metall
 Tendorf, Advokatfirma Thomas
 Thorén & Partners, Advokatfirman
 J H Tidbeck AB
 Timbro
 Tore Ulff
 Trygg Hansa
 Trygghetsfonden
 Twilfit
 Unilever Sverige
 Vattenfall
 Verkstadsindustrierna
 Veteranklubben Alfa
 B. Wahlströms Bokförlag
 Wallander AB, Advokatbyrå N. A.
 Tekn. Dr. Marcus Wallenbergs Stiftelse
 Wennerholm & Öhman KB, Advokat-
 firma
 Widell AB, Advokat Anna Stina
 AB P Wikström J:or
 Åhléns

Nya företags- eller organisationsmedlem-
 mar. är markerade med blått. De nya
 medlemmarna hälsas hjärtligt välkomna!

Föreningen Stockholms Företagsminnen

Föreningen Stockholms Företagsminnen är världens största centrum för näringslivshistoria. Bakom bildandet 1974 stod Stockholms Stad, Stockholms Handelskammare samt enskilda företag. Från början låg fokus på Stockholmsregionen, men idag finns företag och organisationer från hela Sverige och utlandet bland medlemmarna.

Vårt syfte är att bevara och presentera näringslivets historia. Bevarandet innebär att vi hjälper företag och organisationer att säkerställa historiskt intressant material och ser till att det bevaras på bästa sätt. Presentation innebär att vi hjälper våra medlemmar att använda sin historia i olika former, internt och externt. Vi projektleder och genomför researchuppdrag, böcker, utställningar, webb- och multimedieprojekt med mera.

En annan viktig uppgift är att bistå forskare, skolor och allmänhet med research och kunskaper.

Idag förvaltar Föreningen Stockholms Företagsminnen mer än 42 000 hyllmeter historiskt material, cirka tre miljoner fotografier, 500 000 ritningar och runt 10 000 föremål. Mer än 4 000 företag representerar alla storlekar och branscher. Materialet sträcker sig från 1700-talet fram till idag. Förutom

medlemsföretagens samlingar ingår även arkiv från företag som upphört med sin verksamhet. Deponerande företag förblir ägare till sitt material och har full kontroll över användningen.

Föreningen Stockholms Företagsminnen är en obunden, ideell förening och till största delen självfinansierande. Vår årsstämma, där enskilda medlemmar och företagsmedlemmar deltar, är högsta beslutande organ och utser styrelse.

Vi ger ut tidskriften *Företagsminnen* 4 gånger per år, ett nyhetsbrev 4-6 gånger per år samt *Hågkomster*, en serie med källskrifter. Medlemmar i föreningen får samtliga publikationer utan extra kostnader.

För medlemmarna anordnas även sammankomster och studiebesök.

Föreningen Stockholms Företagsminnen är medlem i *International Council of Archives – Section for Business Archives*, *NäringslivsArkivens Förening*, *Näringslivets Arkivråd*, *Verein Deutscher Wirtschaftsarchivare* samt *Föreningen Kultur & Näringsliv*.

Sedan starten 1974 har Företagsminnens styrelse bestått av representanter för både näringsliv och forskning. Vid detta nummers utgivande har styrelsen följande ledamöter och suppleanter:

ROLF ÅBJÖRNSSON
Ordförande
Setterwalls Advokatbyrå

BO DAMBERG
Sandrew Metronome AB

BO EKENGREN
P A Norstedt & Söner

ULRICA FRANZÉN
Södersjukhuset

HANS DE GEER
Handelshögskolan

SUSAN GÖHLIN

BJÖRN JORDELL
Stockholms Stadsarkiv

ANDERS HALLGREN
ICA-handlarnas Förbund

MATS LARSSON
Uppsala Universitet

JAN MOLIN
Skandia Försäkrings AB

STURE PERSSON
Stockholms Handelskammare

KLAS RÅSÄTER
Råsäter Rådgivare AB

WALTER SKÖLDEFORS
Svensk Handel

BERIT SVEDBERG
Stockholms Stadsmuseum

ANN-KRISTIN WESTERBERG
AB Svensk Filmindustri

LARS ÖSTERLIND
Stockholms Hantverksförening

Kontaktinformation

Adress

Föreningen Stockholms Företagsminnen
Grindstuvägen 48-50
167 33 Bromma

Öppettider

Reception och växel
09.00–11.30
12.30–16.00
Besök enligt överenskommelse.

Telefon, och fax

Växel 08-634 99 00
Fax 08-634 99 35

E-post

info@foretagsminnen.se

Webbplatser

www.foretagsminnen.se
www.naringslivshistoria.se

Vd, Alexander Husebye, 08-634 99 14
alexander.husebye@foretagsminnen.se

Chef, forskningssekretariat
Per Dahl, 08-634 99 13
per.dahl@foretagsminnen.se

Chef, kommunikation
Pontus Staunstrup, 08-634 99 23
pontus.staunstrup@foretagsminnen.se

ETT SKÄLIGT PRIS
för en effektiv halstablett

Tillkalla Pastill-polisen